

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ РОЗУМІННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

ВСТУП

МЕТОДОЛОГІЯ

1. МОДЕЛІ РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗУМІННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

3. РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ТИПОВИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК

3.1. Оцінювання корупційних злочинів

3.2. Оцінка корупційних адміністративних правопорушень та порушень вимог Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції»

3.3. Оцінки ситуацій, що згідно закону не є корупцією

3.4. Оцінка корупційних ситуацій різними соціальними групами

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Протидія корупції передбачає однозначність та несуперечливість суспільних уявлень про сутність та прояви корупційної поведінки. Тобто у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики мають бути враховані існуючі в конкретному суспільстві стандарти чи стереотипи розуміння корупції. Людина оцінює ті чи інші виміри корупції, керуючись саме цими стандартами оцінювання, які ніколи повністю не співпадають з тим, яким є бачення сутності та видів корупції у законодавстві. Ще більше ситуація ускладнюється в країнах, де не завершено процес імплементації міжнародно-правових антикорупційних конвенцій, які містять базові або модельні описи складів корупційних правопорушень. Наприклад, до червня 2009 (до першої спроби прийняття «пакету нових антикорупційних законів») в українському законодавстві формально до корупції могла бути віднесена лише незначна кількість адміністративних деліктів, хоча в масовій свідомості та політичному дискурсі корупційними визнавались досить різні типи поведінки.

В правовій площині існує презумпція знання права, тобто для цілей правозастосування презюмується, що кожен громадянин знає ті види поведінки, які у даному суспільстві належать до корупційних злочинів чи корупційних адміністративних правопорушень. Однак соціальна реальність суттєво відрізняється від нормативної моделі антикорупційних законів. І проблема в даному випадку є набагато складнішою ніж просто знання тексту відповідних правових норм.

В масовій свідомості корупція може приймати різні форми, і не завжди модель описана в антикорупційному законі є прийнятною для населення. Більш того, існують варіанти поведінки, які виглядають як корупція, однак, такими не є з точки зору закону; і навпаки, коли на перший погляд ситуація не схожа на корупційну, однак, є корупцією відповідно до законодавства. Дуже важливо визначити як саме респонденти розуміють корупцію, та виокремлюють різні її прояви в конкретних побутових ситуаціях. Адже від розуміння корупції населенням залежить оцінка сприйняття корупції з точки зору соціокультурного контексту.

В українських дослідженнях ця проблема практично відсутня. До певної міри це пояснюється тим, що в дослідницьких колективах, які проводили такі дослідження, були відсутні експерти правознавці, а уявлення соціологів про корупцію були у кращому випадку неповними чи поверховими, оскільки вони поширювались лише на найбільш очевидні форми корупційної поведінки – хабар, зловживання владою. Юридичні «тонкощі», пов'язані з суб'єктом правопорушення, його складом, видами відповідальності, співвідношенням морального та правового тощо, залишались поза увагою розробників відповідних методологій.

Ці дані можуть бути використані в даному випадку як один з варіантів «фонового знання» при інтерпретації отриманих даних щодо

сприйняття населенням корупції та ступеню участі в корупційних відносинах.

Методологія

Методологія дослідження базується на методі оцінювання ситуацій, тобто вона передбачала оцінку респондентами певних життєвих ситуацій, з наступним порівнянням таких оцінок з експертними оцінками таких ситуацій як правової кваліфікації на підставі нового антикорупційного законодавства.

Зокрема, респондентам пропонувалися ситуації, які є:

- корупційними злочинами,
- корупційними адміністративними правопорушеннями,
- порушеннями професійної етики або суспільної моралі, що не є корупцією з юридичної точки зору.

Основною метою було визначення соціокультурних детермінант розуміння корупції. Для цього важливо було порівняти розуміння окремих видів корупційної поведінки населенням з визначенням корупції, яке наведене у новому антикорупційному законодавстві.

Інформаційну базу дослідження склали результати: а) опитування населення; б) глибинних інтерв'ю.

Опитування населення

В період з 1 червня по 1 липня 2010 року було проведено загальнонаціональне опитування населення України (об'єм вибіркової сукупності $n = 2027$ респондентів). Опитування проводилось методом "face-to-face" інтерв'ю. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юєри тієї ж статі, що і респонденти. Імовірність відмов від опитування або відмови від інтерв'ю до його завершення була мінімальною (менше 2% від загальної кількості проведених інтерв'ю).

Для відбору респондентів використовувалась квотна, багатоступенева вибірка, що дозволило статистично відобразити населення України. В якості квот виступали: вік, стать, професійна приналежність респондентів, місце проживання.

На першому етапі було виділено міське (61%) та сільське (39%) населення, потім пропорційно були відібрані регіони та області пропорційно щодо населення у кожному обраному регіоні. Загалом було охоплено 15 областей, що репрезентували всі регіони України.

На другому етапі в кожному регіоні вибірку було поділено на чоловіків та жінок для забезпечення гендерно збалансованого відбору. Міста та села у кожному регіоні були обрані випадковим чином, але потім пропорційно відібрані щодо кожного регіону.

Третій етап – відбір респондентів за такими критеріями як вік, місце роботи. Використовувався метод квотного імовірнісного відбору самими інтерв'юерами, на етапі відбору респондентів. При відборі респондентів дотримувалася принцип рівності шансів потрапляння у вибірку для всіх одиниць досліджуваної сукупності, і для будь-яких послідовностей таких одиниць.

Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 без врахування дизайн-ефекту складає 2,3 і за дизайн-ефекту 1,62) не перевищує 2,8% для показників близьких до 50%, 2,1% — для показників близьких до 25%, 1,3% — для показників близьких до 10%.) Можна сказати, що 95% вибірових середніх буде лежати в межах ± 2 стандартні помилки середнього генеральної сукупності.

Глибинні інтерв'ю.

Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було опитано 40 респондентів (15 чоловіків, 25 жінок), віком від 20 до 60 років, які працюють в сфері освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органах, а також підприємців, державних службовців, представників неурядових організацій (НУО), домогосподарок та безробітних з 5 регіонів України.

1. МОДЕЛІ РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

В концепції дослідження було передбачено дві площини аналізу: розуміння корупції як певного типу соціальних феноменів та розуміння окремих видів корупційних практик (перш за все тих, що знайшли відображення у новому антикорупційному законодавстві).

Перший аспект аналізу був орієнтований на отримання даних про найбільш загальні стереотипи масової свідомості, що є базовими для прийняття рішень в конкретних ситуаціях реального життя і в яких проявляється загальні контури розуміння корупції. На цьому етапі було використано метод глибинного інтерв'ю, який дозволяє більш коректно отримувати інформацію про внутрішні механізми формування уявлень та суджень про сутність феномену корупції. Оскільки інтерв'ю було проведено з представниками різних соціально-демографічних та професійних груп їх інтерпретація дозволяє визначити кілька принципово важливих рис розуміння корупції в українському суспільстві.

Формування розуміння корупції, перш за все, визначається існуванням кількох фреймів масової свідомості, які фіксують найбільш поширені в українському суспільстві стереотипи пояснення корупції та факту її існування. Серед них варто звернути увагу на наступні.

1. Персоніфікація корупції

Дана тенденція виражається в асоціюванні корупції у певній сфері з певною відомою персоною (наприклад, Павло Лазаренко, Леонід Кучма тощо), або з узагальненим образом (наприклад, "депутати", "політики", "судді", "влада" тощо). Глибинною підставою цього фрейму є уявлення про корупцію як результат "хибності" людської природи. Відповідно вся діяльність з протидії корупції отримує чіткий персоналізований характер: *"треба протидіяти не системі чи інституту, а певним особам"*.

«Корупція існує тільки «на горі», вона там, де великі гроші, а те, що відбувається на рівні «простих людей», це спроба спростити собі життя» (жінка, 29 років, підприємець).

«Мій перший образ – державний службовець, що отримує конверт із грошима у себе в кабінеті» (чоловік, 25 років, менеджер персоналу).

Але найчастіше такий стереотип проявляється в оцінках дій конкретних людей, переважно – на вищих щаблях влади, що постійно фігурують у політичному дискурсі.

2. Корупція – це низька якість публічних послуг та низька ефективність функціонування державних інституцій загалом

Дана тенденція виражається в схильності пояснювати низьку якість послуг, неввічливу поведінку посадовців, недоброякісне виконання своїх посадових обов'язків – корупцією. Такий стереотип також є "політично

чутливим". Оскільки глибинні інтерв'ю охопили досить тривалий період, що співпав зі становленням нової політичної влади, така залежність проявилася досить виразно. Респонденти часто використовували пояснення, що базувались на ключових тезах нової влади про "вади системи", "спадщину попереднього режиму" тощо.

«...В первую очередь это чиновники, взятки, когда приходишь в больницу, везде надо дать шоколадку, чтобы что-то сделать; сбор средств в школах и садиках на какие-то там нужды; вкладывание 10-ти, 20-ти грн. в документы, когда необходимо получить справку, ...когда справка должна делаться по закону 2 недели, я ее получила только через 4 месяца.... / це система вже» (жінка 30 років, працює секретарем на фірмі).

«...корупція в Україні – це система... це загальне правило взаємодії з чиновниками» (чоловік, 47 років, приватний підприємець).

«Недобросовісне виконання своїх посадових обов'язків, що є звичним для країни. Цього раніше не було, це вони принесли. Вони так звикли» (жінка, 43 роки, працює викладачем).

«Такі дії завжди є корупційними і з них не може бути винятків тому, що вони – різного роду чиновники і чиновнички наживаються на нас і не переймаються тим, що в людини це можливо останні 100грн. які вона мусить їм віддати, просто так, за те щоб вони виконували свої обов'язки!!!» (чоловік, 31 рік, вчитель у школі).

3. Подвійні стандарти у розумінні корупції

Аналіз транскриптів глибинних інтерв'ю дозволив виділити таку тенденцію у розумінні корупції. З одного боку корупція засуджується і вважається негативним явищем, а з іншого – знаходиться маса виправдань для її існування. Дана тенденція є досить поширеною: більшість корупційних практик пояснюються традицією - так прийнято у суспільстві, так всі роблять і це не нікому шкодить, коли пояснюється особиста поведінка; і вважається злочином, коли пояснюються корупційні дії інших осіб.

Крім такого суто суб'єктивного підходу наводилися й об'єктивні пояснення корупції, в основі яких лежить також сприйняття корупції як соціально-небезпечного, злочинного явища, а з іншого – як невід'ємної частини життя, звички змушеного застосування корупційних практик, обумовленого соціально-економічними чинниками. Досить влучно з цього приводу висловився один з респондентів:

«...Так, з одного боку, корупція вважається суспільно не прийнятною, вона засуджується засобами масової інформації, викорінення корупції є обов'язковою частиною передвиборчої кампанії чи не кожної політичної сили. Та, з іншого боку, корупція стала невід'ємною частиною життя пересічного українця. Багато з нас намагаються дати хабара навіть тоді, коли цього ніхто не вимагає»;

«...Посадові особи (лікарі, депутати, даїшники, міліціонери і т.д.) повинні жити лише на одну зарплатню, і коли вони отримують будь-який інший дохід, окрім премії, надбавки і т.д., а тим паче отримують його з ціллю надати комусь послуги, користуючись своїм службовим становищем – це завжди злочин. Це з юридичної точки зору. Але є ще й моральний аспект і всі розуміють, що в нашій державі жити на одну зарплатню держслужбовцям не можливо. Тому з моральної точки зору я скрізь пальці дивлюся на «допомогу» даїшнику, щоб той прискорив видачу документів на авто, лікарю, щоб той виписав ліки, що допоможуть. Адже розумію, що всі вони люди і їх дітям треба їсти» (жінка пенсійного віку, працюючий учитель англійської мови).

Ключовим для подвійних стандартів у розумінні корупції є її виправдання в конкретних ситуаціях, що набуло ознак стійкого соціального стереотипу. Серед виправдань корупції можна виділити наступні, які наводилися респондентами.

А. Корупція є частиною національної традиції:

Корупція це може бути народна традиція, нашому народу притаманні такі звички» (чоловік, 45 років, працівник будівельної фірми).

Б. Те, що вважається корупцією насправді є вдячністю або допомогою:

«в нашому суспільстві в більшості випадків корупція - це тільки певна вдячність чи надання необхідної допомоги, а не неправильна поведінка» (жінка, 67 років, пенсіонерка);

«... напевно родичання, це якби не є корупцією. Може допомога у вирішенні якихось певних проблем, ну навіть підвищення посади або присвоєння якогось звання, якщо ще потрібно, певна такі дії не є корупцією. Це скоріше взаємодопомога» (жінка, 43 роки, працює викладачем);

«...есть благодарность. Когда человек помог другому человеку решить проблемы это чисто человеческие отношения». «Если это не является системой, это не коррупция.» (жінка, 40 років, домогосподарка).

В. Корупція – це звичка: *«...Ми самі породжуємо корупцію. Я хочу щоб моя дитина пішла в цей дитячий садок, не в той, а в цей, що близько біля дому. Мені дозволяє фінансове становище, я плачу гроші і вона ходить в той садок, який я хочу. Ми звикли до того що треба «дати», щоб отримати те, що ми хочемо. Самі розказуємо вже, що як не «даси» то нічого не буде» (чоловік, 29 років, підприємець);*

«корупція увійшла в звичку і для нас це звичне явище, яке ми не вважаємо чимось незаконним. Так можна, віддячити тому самому лікареві, але за що дякувати? Це його прямий обов'язок лікувань мене, мою дитину, ... ми самі несемо гроші, на підсвідомому рівні це правило». (жінка 29 років, приватний бізнес).

Г. Корупція обумовлена низьким рівнем зарплат та матеріального забезпечення службовців та працівників бюджетної сфери, тому корупційні угоди не можна засуджувати:

«...наприклад, коли хтось дає кошти лікарю щоб він зробив добре операцію, купив хороші ліки, поставив медсестру для нагляду – це не буде корупцією. Зрозуміло що з точки зору моралі це якимось неправильно, але реальність така, що цей лікар, який з мільйонами інших працівників в цій країні, які не живуть, а проживають просто зведений в ранг жебрака і він думає не про операції, а про те як звести кінці з кінцями.» (чоловік, 37 років, голова фермерського господарства);

«В деяких випадках корупцію можна розглядати як вдячність за виконану роботу – це може виражатися як матеріально (дача невеликої суми грошей 5-10 грн.), так і у вигляді коробки цукерок. Тому це навряд чи можна вважати хабарем порівняно з отриманням землі за винагороду у розмірі 10 тис. грн. На мою думку, я можу дати шоколадку (але не більше) медичній сестрі за поставлену мені крапельницю у лікарні, тому що я розумію, що вона отримує 800 грн. з яких вона на вряд чи піде купувати собі шоколадку, бо ці кошти потрібно витратити на більш важливі речі (найчастіше цієї суми не вистачає навіть на оплату комунальних послуг)» (чоловік, 45 років, інженер).

Дослідження гендерного аспекту виправдання корупції привели до висновків щодо наявності відмінностей у схильності до виправдання корупції з боку чоловіків і жінок. Чоловіки є більш категоричними, класифікуючи подібні дії як корупційні, і рідше виправдовують їх, як з боку посадовців так і з боку тих, хто пропонує хабар.

Жінки частіше схильні виправдовувати підкуп посадовця щирим бажанням віддячити людині, а корупційні дії самих посадовців - несправедливо малими зарплатами та необхідністю «годувати сім'ю». Вони частіше намагаються пов'язувати причини корупційної поведінки учасників факторами ситуації, тобто визнавати її «вимушений характер».

У той же час існує доволі значна група респондентів, які не сприймають корупцію взагалі, принципово не шукають і не знаходять виправдання корупційній поведінці:

«...они виконують свою роботу, получают за нее заработную плату...» (жінка, 30 років, працює секретарем на фірмі);

«все є корупція, навіть невеликі якісь подачки, подарунки, презенти і т.д.. Все починається із мілкого і перетворюється у дуже велике» (жінка, 43 роки, працює викладачем);

«використання службового становища, шантаж, збір негативної інформації про людину, від якої будуть вимагати кошти, залякування, погрози і таке інше» (жінка пенсійного віку, працюючий учитель англійської мови);

«... деякі корупційні дії входять в наше життя як щось звичне і не сприймаються як злочин.... Але, все рівно це корупція!...» (чоловік, 47 років, приватний підприємець);

«взагалі корупція - це відносини між людиною, якій щось треба і іншою людиною, яка може допомогти в цьому питанні, але справа в тому, що людина часто має право отримати цей результат і на законних підставах. Тобто корупція - це відносини між однією стороною, яка претендує на щось по закону або можливо прагне чогось і незаконного, і іншою стороною, як правило держслужбовцем, який за виконання просто своєї роботи вимагає хабар, або створюються умови, за яких інакше розв'язати навіть буденне питання неможливо» (чоловік, 45 років, голова фермерського господарства).

Таким чином дослідження дозволяє зробити висновок, що в масовій свідомості існує суперечливе поєднання незадоволеності поширеністю корупції, її засудження, та тенденцією до її виправдання у окремих життєвих ситуаціях, що відображає наявність подвійних стандартів розуміння корупції в масовій свідомості.

4. Ситуативне визначення корупції

В масовій свідомості корупція асоціюється з певними корупційними ситуаціями, корупційним досвідом, в які опитані найчастіше потрапляли самі або їхні родичі, знайомі. Аналіз матеріалів глибинних інтерв'ю також показав, що у масовій свідомості існує чіткий стереотип: певні ситуації можна визначати з одного боку як корупцію, а з іншого як добровільну плату за якісь привілеї або звичайну легітимну подяку. Серед іншого, для більш глибокого визначення розуміння населенням корупції, респондентам пропонувалось відповісти на питання: "Чи завжди такі дії є корупцією? Можливо, за певних обставин вони перестають бути корупцією?"

Відповіді на дані питання підтвердили існування такого стереотипу і більш того, було визначено, що такий стереотип може поєднуватись з різними моделями (фреймами) пояснення такої ситуації. Серед таких пояснень можна виділити наступні.

I. Корупція існує лише тоді, коли чиновники створюють відповідні умови або іншим чином вимагають хабара чи іншої форми незаконної винагороди. Якщо ж чиновник діє законно або нейтрально – то надання йому певних благ не є корупцією, а є щирою вдячністю:

корупція - це тільки коли чиновник ставить перед собою мету отримання хабара, прагне досягти своєї мети будь-що, а коли прохач має бажання за порухом серця подякувати людині, яка допомогла йому у вирішенні певного питання. У такому разі такі дії не являються корупцією, а є щирими, є вдячністю за вже здійснені дії...» (жінка пенсійного віку, працюючий учитель англійської мови);

«деякі ситуації не є корупцією, ... якщо вони (посадовці) вчиняють певні дії законно, а потім громадяни надають винагороду в якості подяки. Але за умови що ця винагорода не була умовою вчинення певних

дій» (чоловік, 30 років, приватний підприємець, з вищою економічною освітою);

«корупцією не є випадки, коли я, наприклад, добровільно захотіла віддячити тому ж лікарю за надану мені допомогу, а не тоді, коли від мене практично «витягують ці гроші примусово» (жінка, 55 років, технічно обслуговуючий персонал).

II. Вважати певні дії корупцією чи ні залежить від суми хабара та характеру питання, яке вирішується в результаті корупційної угоди:

«Можливо не завжди варто звинувачувати осіб, які беруть хабар, оскільки він буває як у різних сумах, так і у різному вигляді. Адже не всі в нашій країні отримують достатню заробітну плату і кожен хоче жити як найкраще, і не замислюється над тим чи буде це злочином, бо у кожного є сім'я, яку потрібно забезпечувати матеріально» (чоловік, 40 років, технічна спеціальність, державне підприємство);

«...Інша справа, що у всьому має бути межа, і хабар у декілька мільйонів доларів за земельну ділянку, що належить державі, чи за звільнення злочинця – не виправдовується жодною мораллю» (жінка пенсійного віку, працюючий учитель англійської мови).

Тобто загально визнаним у сучасних дослідженнях корупції є поділ корупції на "велику корупцію" та "побутову корупцію". В масовій свідомості аналогічний поділ є стійким стереотипом, що стає найбільш поширеним способом мотивації виправдання корупції. Досить розповсюдженою в матеріалах інтерв'ю є думка, що "корупція існує десь далеко, тільки в вищих ешелонах влади, а те, що трапляється з "рядовими" громадянами, - це не є корупцією". При цьому аргументами, що виправдовують власну позицію стають досить різні обставини. Зокрема, досить важливим з огляду на можливі перспективи законодавчого врегулювання відповідальності за корупцію є прив'язування поняття корупції до розміру неправомірної вигоди. Респонденти зазначають, що важливим є розмір грошових сум, які задіяні в корупційних схемах.

III. Корупцією не вважається ситуація, коли особа, яка спроможна заплатити чиновнику, щоб отримати для себе певний зиск або спростити процедуру, робить це:

“в деяких ситуаціях у відносинах з владою, якщо я можу собі дозволити витратити певну суму на хабар і це спростить механізм вирішення або зробить його вигідним для мене, то це не корупція”.

Даний випадок є найбільш яскравим прикладом функціонального ставлення до корупції з боку окремих громадян.

Таким чином громадяни схильні до визначення корупції лише ті дії з боку чиновника, які носять характер вимагання чи умисного створення умов для підведення особи до думки про необхідність здійснення корупційного платежу. На визначення корупції в свідомості громадян також впливає розмір корупційного платежу та характер питання, що вирішується, а також особа ініціатора корупційної угоди та її результат. Якщо корупційні дії приносять користь особі, яка платить чиновнику,

корупційні платежі в них не є великими за розміром, а характер питання не суттєво зачіпає інтереси держави чи окремої особи, то це, на думку респондентів, не може вважатися корупцією.

5. Вимушений характер корупції

Даний стереотип сприйняття корупції нагадує наведений вище виправдовувальний підхід до розуміння корупції. Однак у даному випадку виправдовується не існування самого факту корупції, а причини втягування осіб у корупційні практики. Мова йде про те, що населення поставлене у таку ситуацію, коли без корупційних угод дуже важко, а інколи і не можливо отримати необхідну послугу або результат:

«корупція - це будь які дії, спрямованні на незаконне збагачення (навіть якщо йдеться про невеликі гроші - 100 гривень), шляхом так би мовити «обдиранням нещасних громадян», яким, наприклад, терміново необхідно зробити певну операцію, а лікар відмовляється її робити, посилаючись на відсутність обладнання чи ліків або відтягує строк операції, а це може завдати шкоди нашому здоров'ю, тому ми фактично зобов'язанні діяти... «даєш гроші і все заходиться...» (жінка, 55 років, технічно обслуговуючий персонал);

«Беруть мене на роботу, сплачую я гроші за це, але мені дають шанс заробити собі «на кусок хліба». Як би корупція була на одному підприємстві, а так нею пронизано все наше життя. І тому нема з чого вибирати хочиш влаштуватися на роботу плати!..» (жінка, 29 років, підприємець).

У зв'язку з цим корупція існує всюди. При цьому може виправдовуватися не тільки власна позиція, але й позиція того, хто вимагає хабар. Аргументами найчастіше виступають твердження про низьку заробітну плату, погану турботу з боку держави. В такій трактовці корупційні практики виступають взаємодопомогою *"такій же людині як я, якій треба годувати сім'ю"*.

При цьому найчастіше обвинувачується держава, яка платить низьку заробітну плату чиновникам, що говорить про бажання перенести відповідальність за ситуації, що виникали на «абстрактну структуру», а не на певних учасників корупційної ситуації. Тому у даному випадку можна говорити і про існування іншого стереотипу - перенесення відповідальності за корупційні практики.

Таким чином корупція сприймається як незаконна діяльність, однак, яка носить вимушений характер у зв'язку з тим, що у суспільстві створена така система, яка змушує осіб вдаватися до корупційних практик. З цього приводу в Україні існує стародавнє прислів'я: *«Не підмажеш – не поїдеш»*. При цьому провина за це лягає на державу, яка не забезпечила належного функціонування державних установ та пристойний рівень заробітної плати державних службовців та і працівників бюджетної сфери.

6. Стереотипне маркування окремих сфер

При аналізі матеріалів опитувань та глибинних інтерв'ю були виявлено чітку тенденцію щодо стереотипного маркування окремих сфер та інституцій, які стало асоціюються в масовій свідомості з корупцією. Серед таких інституцій виділяються заклади освіти, медичні установи, суди, правоохоронні органи, органи самоврядування різних рівнів. Слід зауважити, що на основі таких тверджень формується думка про високий рівень та розповсюдженість корупції в суспільстві в цілому, що в певній мірі не відображає реальної картини.

Підводячи підсумки можна визначити наступні особливості розуміння корупції у масовій свідомості українців:

- персоніфікація корупції
- віднесення до корупції низьку якість та ефективність діяльності чиновників та державних органів
- наявність подвійних стандартів у розумінні корупції: засудження з одного і виправдовування з іншого боку
- ситуативна визначеність корупції: віднесення певних дій до корупційних в залежності від конкретних життєвих обставин, що свідчить про високу терпимість та функціональне ставлення до корупції з боку населення
- вимушений характер корупції: корупція існує тому, що і чиновники і громадяни поставлені державою в такі умови і корупція є «засобом виживання» для тих та інших
- стереотипне маркування окремих сфер, що призводить до спотворення реальної картини з корупцією у державі в цілому.

2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗУМІННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

Відношення до корупції є суперечливим та завжди емоційно забарвленим, окрім того в українському суспільстві, як і в будь-якому іншому, існують сталі «традиційні» фрейми сприйняття певних дій або ситуацій, що активно культивуються ЗМІ та з часом набувають в свідомості населення характер легітимних практик. Існуючі в свідомості стереотипи сприйняття корупції та корупційних дій мають соціокультурні особливості та обумовлені низкою інформованістю та низьким рівнем розуміння населенням корупції.

З метою визначення соціально-культурних чинників, які впливають на розуміння та сприйняття населенням корупції було досліджено джерела, за допомогою яких населення одержує інформацію про корупцію; обізнаність населення про найбільш значні антикорупційні події у суспільстві (зокрема прийняття нових антикорупційних законів) та проведено порівняльний аналіз оцінки ситуації з корупцією та ставлення до корупції осіб, які за останні 12 місяців мали корупційний досвід і які не мали такого досвіду.

Для переважної більшості населення на першому місці серед джерел інформації щодо поширеності корупції у суспільстві, за їхнім твердженням, є власний досвід (69%) та розповіді родичів, знайомих, друзів, близьких людей тощо (60%). ЗМІ залишаються найбільш популярним джерелом інформації в середньому для 28% опитаних, найбільш популярні вони серед підприємців (41%). Загалом досить великий відсоток населення (26%) не цікавляться темою корупції взагалі, а 8% взагалі ігнорують інформацію подібного роду. Всього 7% самостійно шукають інформацію про корупцію. Таким чином основним джерелом інформації про корупцію для населення є власний досвід та розповіді близьких людей, ЗМІ є джерелом отримання інформації про корупцію лише для менше ніж третини населення і майже для половини підприємців. Для третини населення (34%) тема корупції взагалі не є цікавою і лише 7% цікавляться цією тематикою.

Для визначення рівня поінформованості населення щодо антикорупційних заходів до опитувальника були включені питання щодо обізнаності про останню значну подію у цій сфері – прийняття нових антикорупційних законів і їхнє неодноразове відтермінування.

Серед тих хто цікавиться темою корупції та самостійно шукає матеріали на дану тему досить велика кількість відповідей «вперше чує про цей законопроект» - (30%).

Окремо досліджувалася поінформованість різних категорій населення – звичайні громадяни, підприємці та держслужбовці. Серед підприємців - досить добре знають про це всього 7%. Серед держслужбовців - знають про цей факт лише в загальному вигляді – 51%, досить добре знають про це 29%, вперше чують про це – 16%. Особисте знайомство з законом лежить в основі формування власної позиції у 47%

держслужбовців. 26% підприємців орієнтуються на оцінку колег, друзів. В середньому лише 14% цікавляться думкою експертів. Більшість опитаних як серед населення так і серед підприємців та держслужбовців не можуть оцінити названі законопроекти за браком інформації. Найбільш позитивно до нового законопроекту ставляться підприємці 23%, населення 16%, держслужбовці - 13%.

Ситуація з перенесенням дії нового законодавства дещо відрізняється відсотком людей що добре знають про це. Про той факт, що в червні 2009 року Верховна Рада прийняла пакет законів про боротьбу з корупцією, а в березні 2010 року перенесла початок дії нового законодавства на 1 січня 2011 року найбільш обізнаними є держслужбовці 31%, тоді як серед населення таких 6%, дещо вищий відсоток серед підприємців 14%. Незважаючи на це, переважна більшість, як серед населення так і серед підприємців, та держслужбовців вперше чує про це, або знає лише у загальному виді.

Таким чином ситуація з поінформованістю населення про прийняття «антикорупційного пакету» та про його відтермінування свідчить про доволі низький рівень інформування громадян про антикорупційні заходи. Навіть у тій групі населення, якої ці закони стосуються в першу чергу (державні службовці), 20% не знали про прийняття таких законів. Оцінювання даних законів здійснюється в основному за допомогою зовнішніх чинників, і як правило, не фахових оцінок, оскільки лише 14% цікавляться думкою експертів. Найбільша кількість опитаних, які здійснюють особисту оцінку законопроектів – серед державних службовців, 47% з яких формує враження про закони шляхом особистого ознайомлення зі змістом цих законів. Найбільшою проблемою у даній сфері є відсутність належної інформації, адже переважна більшість опитаних були не спроможні оцінити ці закони, у зв'язку з відсутністю інформації про них.

В умовах відсутності інформації головним чинником сприйняття корупції та її розповсюдження стають розглянуті у попередньому розділі соціокультурні стереотипи розуміння корупції, які істотно впливають на уявлення населення та окремих професійних груп про рівень, масштаби та поширеність корупції в українському суспільстві.

Розуміння корупції значною мірою детермінує уявлення населення про корумпованість тієї чи іншої сфери. Більш того, одним із стереотипів у розумінні корупції було виявлено тенденцію населення до маркування певних сфер та інституцій як корупційних. Тобто для такої частини населення слово «корупція» і, наприклад, «освіта» є майже синонімами.

Однак, як показало дослідження, на формування думки про рівень корумпованості певної сфери впливає не лише розуміння корупції, а й корупційний досвід респондента. Уданому контексті ми можемо говорити про дві площини сприйняття рівня корупції в тій чи іншій сфері різними соціальними групами. Перша ґрунтується на наявності корупційного досвіду (досвіду корупційних взаємодій з певною сферою чи окремими інституціями), а друга - є суб'єктивним маркуванням певних сфер, що

ґрунтується на поширеній думці, медіа-ефекті, поширених стереотипах, які формують сприйняття рівня корумпованості тієї чи іншої сфери.

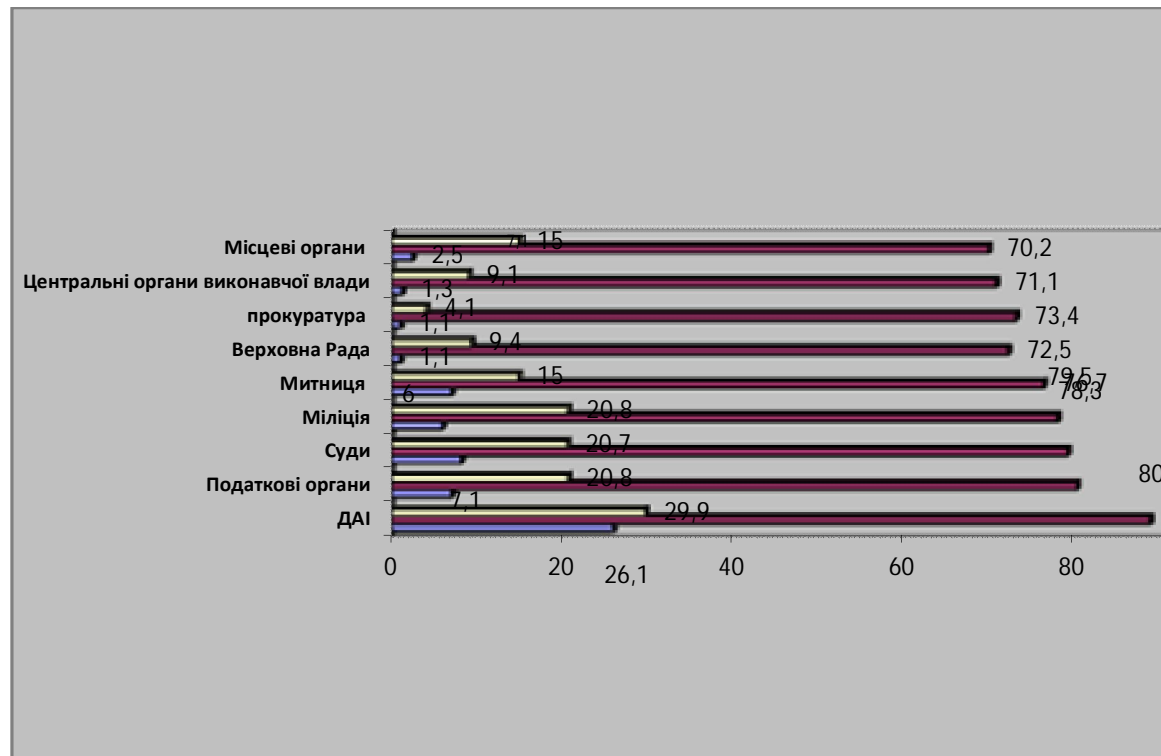
З метою порівняння впливу на сприйняття корупції суб'єктивного маркування та корупційного досвіду нами були виділені сфери, що, на думку більшості населення, є корумпованим за частотою корупційних взаємодій. Тобто основним критерієм відбору сфер для порівняльного дослідження сприйняття корупції була поширеність наявності корупційного досвіду у населення при спілкуванні з відповідними інституціями, які належать до певних сфер. Сприйняття корумпованості тієї чи іншої сфери відбувається за допомогою названих вище чинників - рівня інформованості, наявності власного досвіду та стереотипів, прийнятих у суспільстві. При цьому оцінка рівня корумпованості певної сфери за власним досвідом відрізняється від оцінки корумпованості за суб'єктивною оцінкою за умови відсутності корупційного досвіду. Іншими словами оцінки корумпованості певних сфер життя чи державних інституцій залежать від наявності або відсутності корупційного досвіду.

Для проведення такого порівняльного аналізу нами було виділено чотири групи сфер та державних органів в залежності від оцінки їхньої корумпованості: сфери з високою оцінкою корупції, сфери з рівнем корупції вище середнього, сфери з помірним рівнем корупції та сфери з низьким рівнем корупції.

Сфери діяльності з високою суб'єктивною оцінкою рівня корупції

До цієї групи входять сфери, контакти, з якими за суб'єктивною оцінкою більшості опитаного населення, в більшості випадків закінчуються корупційними практиками. Проте ці суб'єктивні оцінки населенням корумпованості цих сфер часто перевищують оцінки реального корупційного досвіду.

Малюнок 2.1. Сфери з досить високим рівнем суб'єктивної оцінки корумпованості

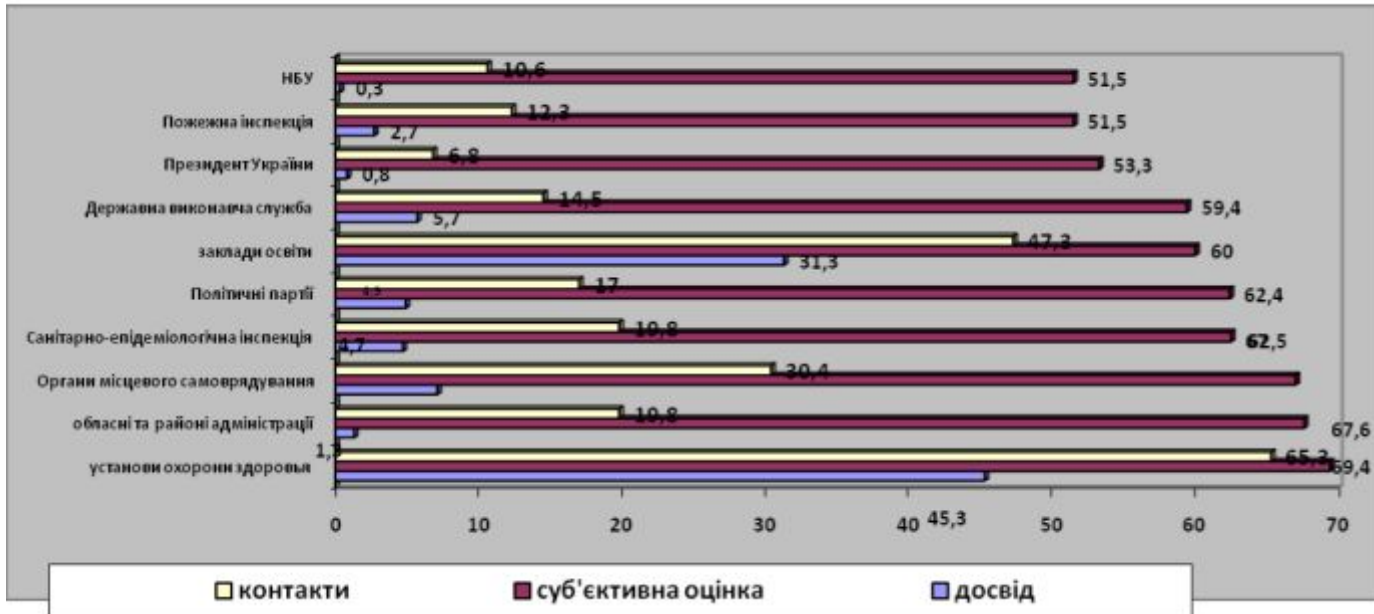
Лідером "стереотипного маркування" є ДАІ. Так, суб'єктивна оцінка корумпованості населенням державтоінспекції майже в 4 рази перевищує реальний корупційний досвід: 89% проти 26%. При цьому спостерігається найменша різниця у кількості контактів та досвіду, складає всього 4%. Наступною сферою, де суб'єктивне сприйняття перевищує реальний досвід також у чотирити рази є податкові органи: 81% респондентів за суб'єктивними оцінками вважають цю сферу дуже корумповною, тоді як серед респондентів, які мали досвід спілкування з податковими органами частина тих, хто вважає цю сферу дуже корумпованою складає 21%. Приблизно така ж ситуація складається і з корумпованістю судів, міліції, митниці, суб'єктивна оцінка корумпованості яких є досить високою, тоді як реальний досвід свідчить про зворотнє. різниця Кількість контактів та досвіду також майже однакова, біля 7%. З точки зору відповідності реального досвіду та суб'єктивного сприйняття сфери найбільші розбіжності існують при оцінюванні рівня корумпованості прокуратури та Верховної Ради: 1% з досвідом і 73% без досвіду спілкування вважають ці фери дуже корумпованими. Тобто при оцінюванні корумпованості даних сфер виникає ситуація коли при однаково низькому рівні корупційного досвіду та взагалі контакту з певною сферою, вона отримує досить високу суб'єктивну оцінку рівня корумпованості, що свідчить про наявність досить чіткого стереотипного маркування цих сфер.

Сфери діяльності з рівнем корупції вище середнього.

До цієї групи входять сфери, контакти з якими за суб'єктивними оцінками населення, досить часто закінчуються корупційними практиками.

Контакти з деякими сферами не є повсякденними, але за співвідношенням “частота контактів – корупційний досвід” останній має високий ступінь імовірності.

Малюнок 2.2. Сфери діяльності з рівнем корупції вище середнього

Розбіжності у оцінюванні даних сфер респондентами з корупційним досвідом та без такого не такі великі у порівнянні з попередньою групою сфер. Сферами, оцінювання яких в якості корумпованих респондентами з досвідом і без досвіду збігається між цими двома групами респондентів є установи охорони здов'я та заклади освіти. Так, суб'єктивна оцінка рівня корумпованості державних та комунальних установ охорони здоров'я (лікарнями, поліклініками, фельдшерсько-акушерськими пунктами) складає 69% і практично співпадає з оцінками корупційного досвіду як населення так і співробітників правоохоронних органів - 45%. За суб'єктивними оцінками 60% респондентів заклади освіти корумповані, тоді як серед респондентів з корупційним досвідом у даних сферах 31% вважає цю сферу корумпованою. Ці сфери характеризуються і найбільшою частотою контактів – 65% та 47% відповідно.

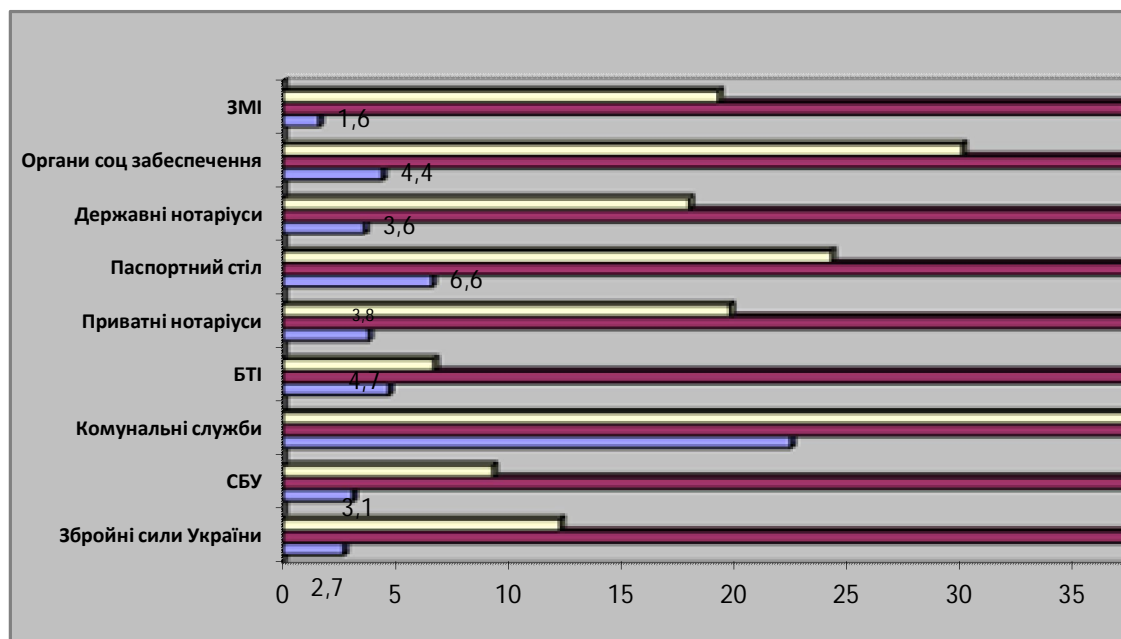
У даній групі лідерами «стеретипного маркування» є Національний банк України, який на рівні суб'єктивного сприйняття корумпованим вважають 52% респондентів, тоді корупційний досвід у цій сфері мали лише 0,3% респондентів. Така ж ситуація і з оцінюванням корумпованості Адміністрації Президента України – 53,3% проти 0,8% та рбласні і районні адміністрації 1% проти 68%. У інших сферах розбіжність у кількості контактів, корупційного досвіду та суб'єктивного маркування майже однакова: при контактах 7 – 15% респондентів корупційний досвід мали від 3% до 7%, тоді як суб'єктивне маркування сягало 50% - 60% респондентів.

Ситуація на прикладі даних сфер демонструє як сфери, з приблизно однаковою частотою корупційного досвіду, в масовій свідомості отримують різні суб'єктивні оцінки рівня корупції.

Сфери діяльності з помірним рівнем корупції.

До цієї групи входять сфери, контакти населення з якими є обмеженими, час від часу закінчуються корупційними практиками.

Малюнок 2.3. Сфери діяльності з помірним рівнем корупції

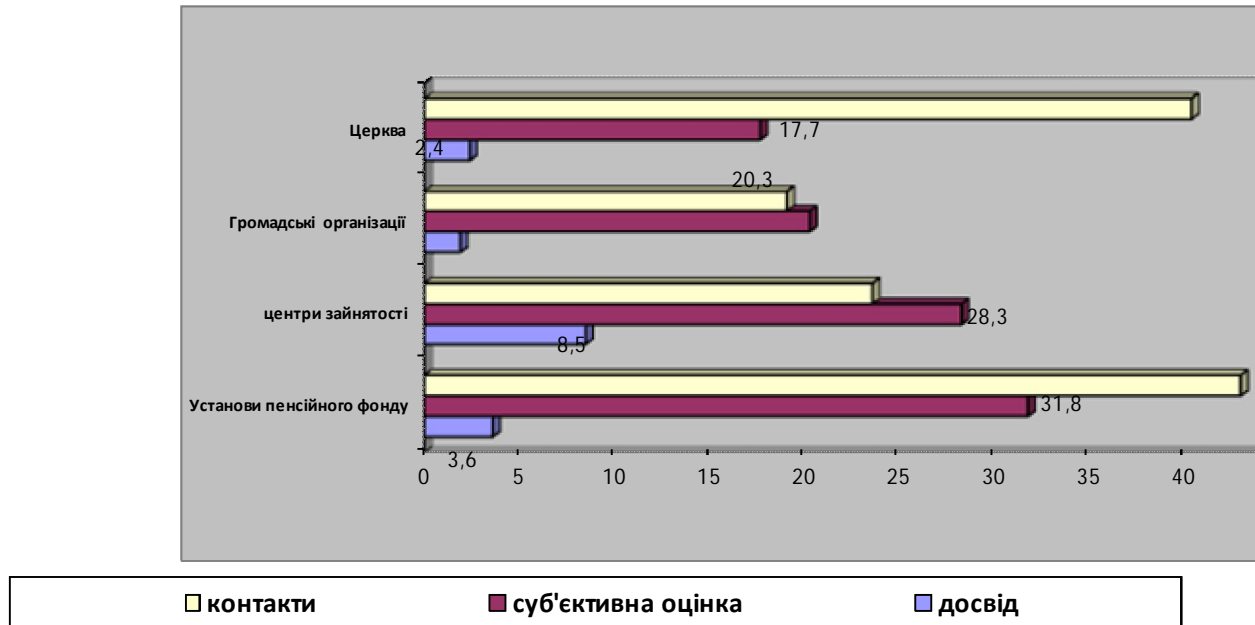

Серед даної групи сфер найбільш стереотипно маркованими є Збройні сили та СБУ, які є корумпованими за суб'єктивними оцінками 49% респондентів без досвіду і 3% респондентів з досвідом. До цієї категорії можна віднести і ЗМІ, де різниця також є суттєвою 37% і майже 2%. Найбільш сталою є оцінка корумпованості комунальних служб, БТІ та паспортного столу – у оцінці цих сфер найменша різниця у кількості респондентів з досвідом і без досвіду.

Таким чином відношення до цих сфер є досить суперечливим та, як правило, носить негативний характер. Пов'язано це як с корупційними практиками, що мають місце, так і з низкою якістю послуг що пропонуються. Суб'єктивна оцінка рівня корупції в цих сферах майже в 18 раз перевищує реальний досвід корупційних практик, що свідчить про певну стереотипну маркованість цих сфер з одного боку та наявність сталих корупційних практик з другого. Така різниця в сприйнятті пов'язана з розповсюдженою думкою, що досить активно культивується за допомогою ЗМІ, та з певним корупційним досвідом що в свою чергу сприяє підвищенню негативного ставлення до даних сфер.

Наступна група характеризується низьким рівнем корупції. До цієї групи входять сфери контакти з якими досить рідко закінчуються корупційними практиками.

Малюнок 2.4. Сфери діяльності з низьким рівнем корупції

У даній групі найбільш стереотипно маркованими є установи Пенсійного фонду, який вважають корумпованим 32% респондентів без досвіду і майже 4% респондентів з корупційним досвідом та громадські організації (20% проти 2%). У той же час населення має найбільшу кількість контактів з такими установами.

Таким чином, з наведеного вище порівняльного аналізу можна зробити висновок, що рівень стереотипного маркування окремих сфер та державних інституцій є доволі високим. За окремими сферами рівень суб'єктивної оцінки корупції у десятки разів перевищує рівень оцінки респондентів з корупційним досвідом у цих же сферах. Найбільш стереотипно маркованими є такі сфери як центральні органи виконавчої влади, прокуратура, Адміністрація Президента, Національний банк України, тобто ті органи, з якими населення має найменше всього контактів.

Підводячі підсумки можна констатувати наступне. Основним джерелом інформації про корупцію для населення є власний досвід та розповіді близьких людей, наступним за розповсюдженістю джерелом інформації про корупцію є засоби масової інформації. Кількість населення, яке цікавиться проблемою корупції складає всього 7%, для третини населення тема корупції взагалі не є цікавою. У той же час очевидним є низький рівень інформованості про корупцію та антикорупційні заходи як серед населення, так і серед підприємців та держслужбовців. Це свідчить

про повну відсутність будь якої цілеспрямованої інформаційно-просвітницької діяльності у сфері протидії корупції з боку держави. Доказом цього є поінформованість громадян про найбільш значну подію у сфері протидії корупції в Україні: прийняття «антикорупційного пакету»:

- Досить високий відсоток опитаних як серед населення так і серед підприємців та держслужбовців вперше про це чули або знали лише в загальному виді, при цьому така ситуація була однаковою як для тих, хто цікавиться, так і тих, хто не цікавиться темою корупції
- Половина опитаних як серед населення так і серед підприємців та держслужбовців знали про цей пакет законів лише у загальному виді
- Навіть серед тих хто самостійно шукає інформацію подібного роду досить не великий відсоток знають про ці закони або читали їх особисто
- Переважна більшість, як серед населення так і серед підприємців та держслужбовців вперше чує про відтермінування введення цих законів в дію або знає про це лише у загальному виді
- Більшість опитаних як серед населення так і серед підприємців та держслужбовців не можуть оцінити названі законопроекти за браком інформації

Сприйняття корумпованості тієї чи іншої сфери відбувається за допомогою таких чинників як рівень інформованості, наявність власного досвіду та стереотипів, прийнятих у суспільстві. При цьому рівень стереотипного маркування окремих сфер та державних інституцій є доволі високим: за окремими сферами рівень суб'єктивної оцінки корупції у десятки разів перевищує рівень оцінки респондентів з корупційним досвідом у цих же сферах.

3. РОЗУМІННЯ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ТИПОВИХ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК

Основним компонентом дослідження було визначення поширеності стереотипів розуміння окремих найбільш поширених (типових для українського суспільства) корупційних практик.

Респондентам пропонувалися ситуації, які є корупційними злочинами, корупційними правопорушеннями і порушеннями професійної етики або суспільної моралі, що не є корупцією з юридичної точки зору.

Оцінці підлягали дії як посадовців, які одержують хабарі або неправомірну вигоду, так і дії громадян, які дають хабарі чи здійснюють підкуп. Тобто досліджувалося ставлення населення до пасивної і активної корупції.

3.1. Оцінювання корупційних злочинів

Респондентам були запропоновані ситуації, які за юридичною кваліфікацією є корупційними злочинами. Слід зауважити, що з практичної точки зору, в залежності від конкретних обставин в окремих випадках наведені нижче ситуації можуть кваліфікуватися і як адміністративні корупційні правопорушення, однак при опитуванні населення було важливим загальне розуміння корупції з боку населення, не вдаючись до деталей юридичної кваліфікації діяння. Іншими словами зазвичай населення не має глибоких пізнань у сфері права і не відрізняє корупційні злочини від корупційних адміністративних проступків, однак респондентам давалися відповідні сценарії з метою визначити наскільки корупційною вони сприймають ту чи іншу поведінку.

Ситуація 3. 1.1. – Давання / одержання хабара, службове підроблення (статті 366, 368 та 369 КК України).

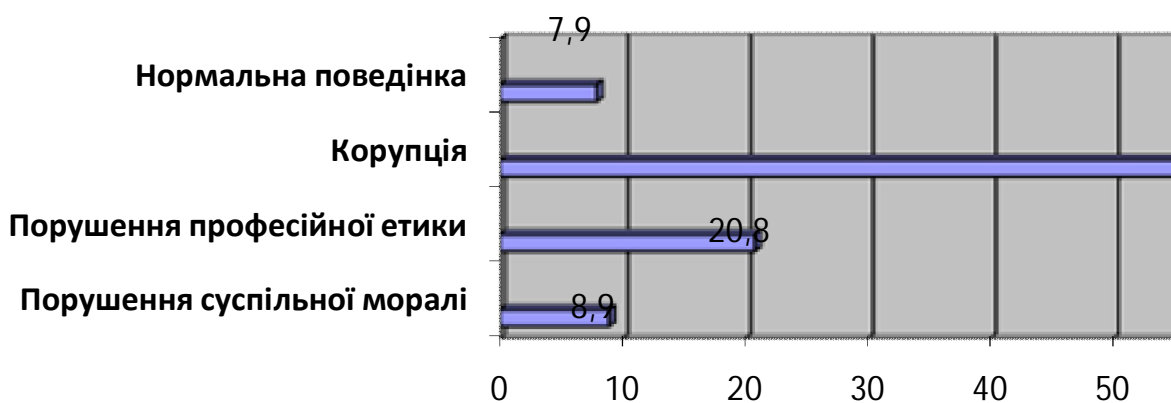
«Здорова особа сплачує лікарю за одержання листка непрацездатності (лікарняного)»

Правова кваліфікація. У даному випадку лікар є суб'єктом корупційного правопорушення, оскільки видача лікарняного тягне за собою рішення організаційно-розпорядчого характеру – особа не працює і одержує за це відповідну компенсацію. Таким чином при видачі лікарняного листка лікар є особою, яка виконує функцію організаційно-розпорядчого характеру і відповідно до п. 1 Примітки до статті 364 КК України є суб'єктом статті 368 КК України «Одержання хабара». Також у даному випадку лікар вчиняє службове підроблення.

Обидва і лікар і пацієнт у даному випадку вчиняють кримінальне корупційне правопорушення, лікар – одержання хабара, пацієнт – давання хабара.

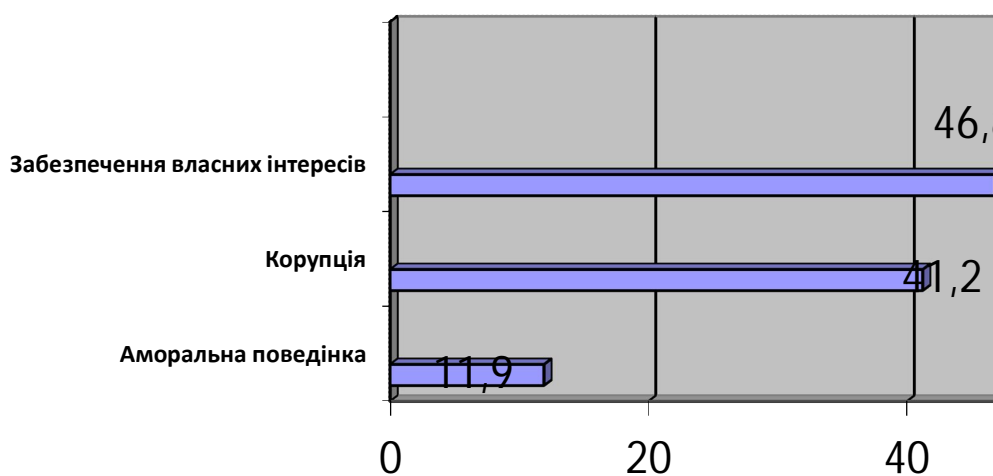
Розуміння ситуації респондентами:

Малюнок 3.1.1. Розуміння корупції з боку лікаря

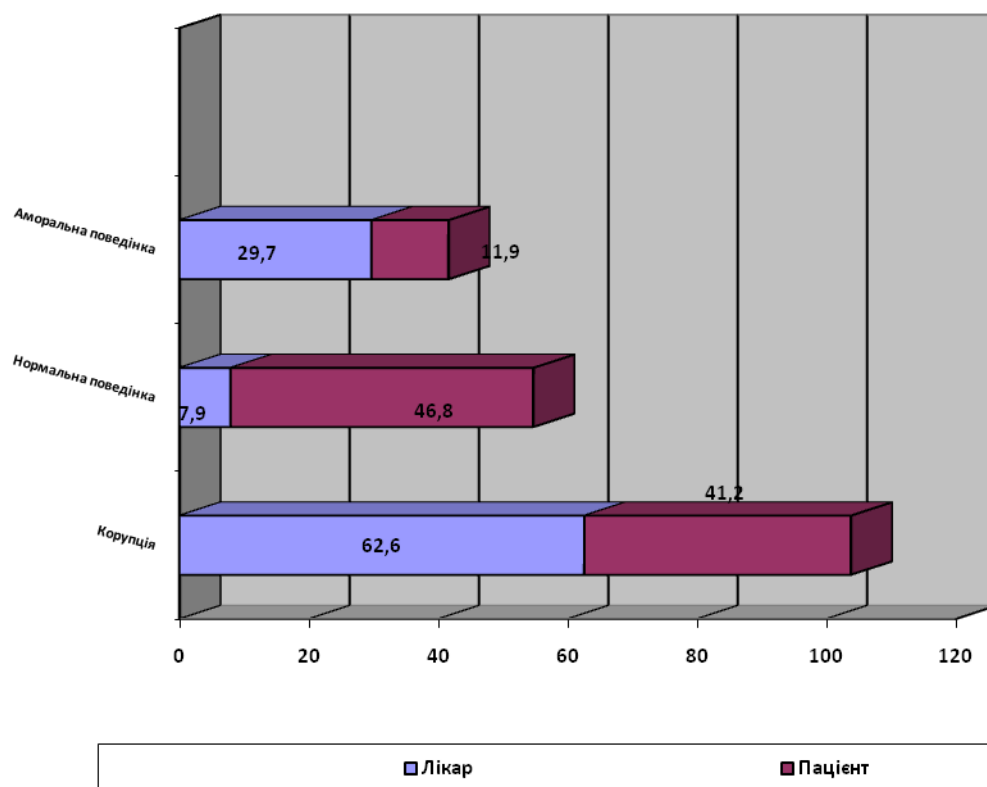
Значна більшість населення визначила цю ситуацію як корупцію (63%), але досить великий відсоток (30%) вбачає в діях лікаря лише порушення моралі чи професійної етики, а 8% взагалі вважає це нормальною поведінкою. Тобто третина населення не вважає хабарництво і службове підроблення корупцією.

Малюнок 3.1.2. Розуміння корупції з боку особи

На відміну від попередньої оцінки пасивної корупції в діях пацієнта, який вчиняє активну корупцію, корупційну поведінку вбачають лише 41%, тоді як 47% вважають таку ситуацію нормальною з точки зору забезпечення власних інтересів і лише 12% розцінюють таку поведінку як аморальну.

Малюнок 3.1.3. Оцінка ситуації з боку лікаря та пацієнта

Досить великий відсоток населення оцінюють дану ситуацію як корупцію з боку лікаря (63%), тоді як з боку пацієнта така поведінка вважається виправданою (41%). Тобто населення більш схильне виправдовувати дії активного корупціонера, адже 22%, які вважали одержання хабара з боку лікаря хабарництвом, з боку пацієнта це не визнають. Однак, переважна більшість респондентів все ж таки не вважає дії лікаря нормальною поведінкою і підтримує пацієнта, який, на їхню думку дбає про захист власних інтересів, хоча і незаконним методами. Про це свідчать суттєві відмінності між оцінками і за іншими показниками: наприклад 47% вважають таку ситуацію нормальною з точки зору забезпечення власних інтересів пацієнта, тоді як з боку лікаря нормальною поведінкою вважають лише 8%. Тобто характерне функціональне ставлення до корупції.

В глибинних інтерв'ю зутрілося таке ставлення до даної ситуації: *«Оба человека коррупционеры. Предлагать, это значит толкать на следующие действия. Это несправедливо когда какая-то «фифа» вчера вечером хорошо погуляла, а на следующий день не выходит на работу, и за нее приходится отработать. А потом она приносит справку от врача, что она болела»* (Н., жінка, 30 років, одружена, працює секретарем на фірмі). Тобто у даному випадку респондент засуджує активну корупцію і

оцінює аморальну поведінку особи, яка вчиняє підкуп лікаря, хоча це не є типовим ставленням до такої ситуації.

Сприйняття даної ситуації серед тих, хто не мав корупційного досвіду (таких 43%), не дуже відрізняється від загального результату, вони теж досить часто кваліфікують її як корупційну з боку:

лікаря (61%), пацієнта (41%), виправдовують дії пацієнта 44% респондентів.

Так і серед тих, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід (таких 27%) – розглядають ситуацію як корупційну з боку: лікаря (67%), пацієнта (43%), виправдовують дії пацієнта 48% респондентів.

Як ми бачимо, загалом на оцінку даної ситуації наявність або відсутність корупційного досвіду суттєво не впливає.

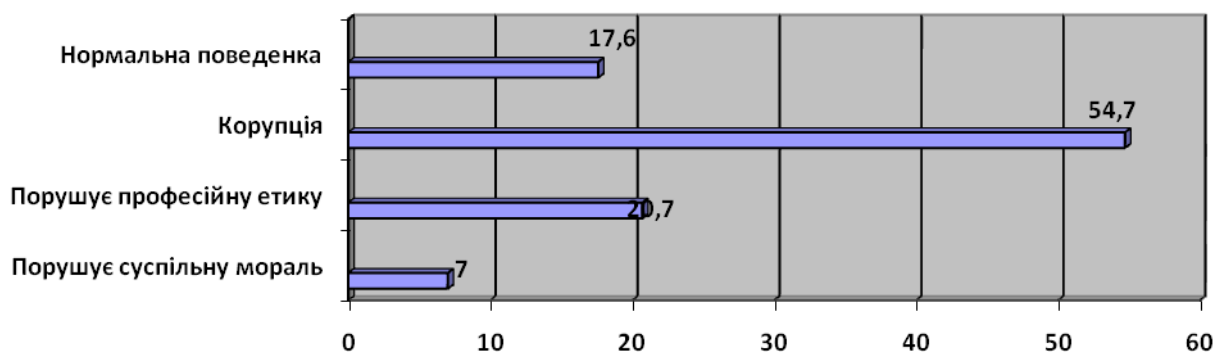
Ситуація 3.1.2. – Хабарництво (давання і одержання хабара, ст.ст. 368 і 369 КК України).

«Студенти сплачують викладачу гроші або дарують цінні подарунки напередодні екзамену»

Правова кваліфікація. У даному випадку дії студентів можуть кваліфікуватися як давання хабара, а дії викладача – як одержання хабара. Оцінювання знань студента за результатом екзамену веде до організаційно-розпорядчих наслідків – переведення до наступного року навчання, виплата стипендії, видача диплому тощо, тому в даній ситуації викладач прирівнюється до осіб, які виконують організаційно-розпорядчі повноваження і відповідно до п.1 Примітки до статті 364 КК є суб'єктом статті 368 КК «Одержання хабара», у зв'язку з чим студенти є суб'єктами статті 369 КК «Пропозиції або давання хабара».

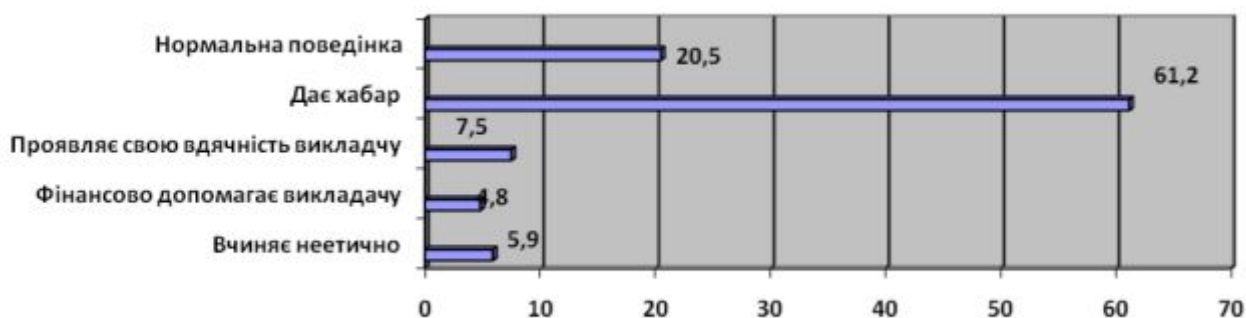
Розуміння ситуації респондентами

Малюнок 3.1.4. Викладач, який приймає гроші або цінний подарунок

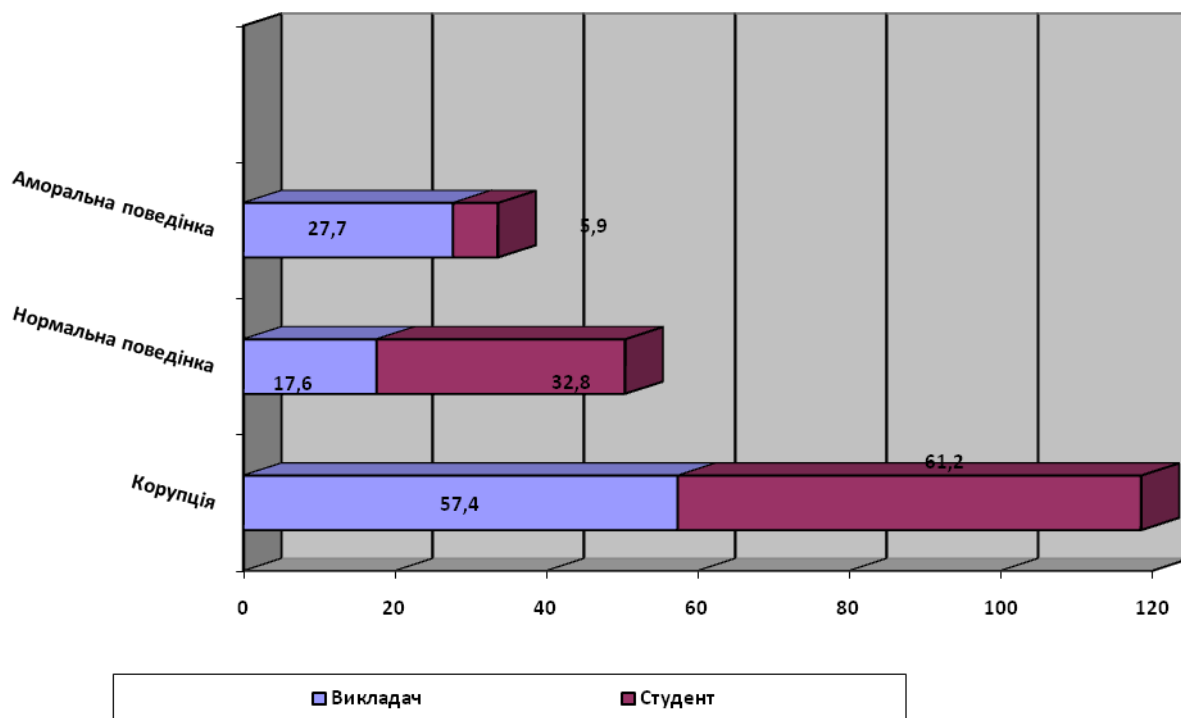
Більшість опитаних вважають що викладач вчиняє корупційне правопорушення (55%), 27% респондентів вважають що викладач діє аморально, порушуючи суспільну мораль або професійну етику, 18% - поводить себе відповідно до встановлених у суспільстві традицій.

Малюнок 3.1.5. Студент, який передає кошти або подарунки

Дії студента розцінюють як дачу хабара 61% населення, поведінку відповідно до встановлених у суспільстві традицій 21%, як вдячність викладачу - 8%, як фінансову допомогу - 5%, и всього 6% вбачають в таких діях неетичну поведінку.

Малюнок 3.1.6. Оцінка ситуації з боку викладача та студента

Досить великий відсоток населення оцінюють дану ситуацію як корупцію з боку викладача (55%), і ще більший результат за корупцію з боку студента (61%). Цікаво, що у даному випадку на відміну від

попередньої ситуації з лікарем, населення більш схильне вважати дії активного хабарника корупцією – студента, ніж пасивного – викладача.

Суттєві відмінності спостерігаються між оцінками і за іншими показниками. Наприклад, 33% опитаних вважають наведену ситуацію нормальною з точки зору інтересів студента, тоді як з боку викладача нормальною поведінкою вважають 18%. Отже, з іншого боку, третина населення сприймає поведінку студента у такій ситуації нормальною, тобто не те, що виправдовує, а подекуди підтримує давання хабара з боку студента. У той же час майже половина опитаних (46%) не вважає таку поведінку викладача корупцією: 18% тих, хто вважає це нормальною поведінкою з боку викладача плюс 28% тих, хто не вважає це корупцією, а вважає аморальною поведінкою.

Сприйняття даної ситуації серед тих хто не мав корупційного досвіду (таких 43%) не дуже відрізняється від загального висновку: респонденти досить часто кваліфікують цю ситуацію як корупційну як з боку викладача (50%), тоді як з боку студента таких 55%; виправдовують дії студента 23% опитаних.

Так і серед тих, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід (таких 27%) – корупція розглядається як з боку викладача (61%), так і з боку студента (69%); виправдовують дії викладача 15% респондентів.

Як ми бачимо загалом на оцінку даної ситуації наявність або відсутність корупційного досвіду суттєво не впливає. Співвідношення тих, хто вважає такі дії корупцією з боку викладача і з боку студента зберігається, які і кількість тих, хто виправдовує дії студента і викладача.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що давання і одержання хабарів у навчальних закладах не вважають корупцією від 39% до 46% респондентів. Це є свідченням функціонального ставлення до корупції. Про це свідчать і глибинні інтерв'ю, якщо у студента є вибір платити або вивчити і здати самостійно, то це не вважається корупцією: *«Если ты ленив и неумен, можешь платить ... за экзамен это в принципе нормально, это не коррупция. Но бывают и другие ситуации, вот например с личного опыта: некоторые преподаватели сами вымогают деньги и если не платишь то ты хоть головой бейся об стену, но хорошей оценки он не поставит. Тогда я считаю, что это коррупция»*. (А. жінка, 30 років, одружена, домогосподарка).

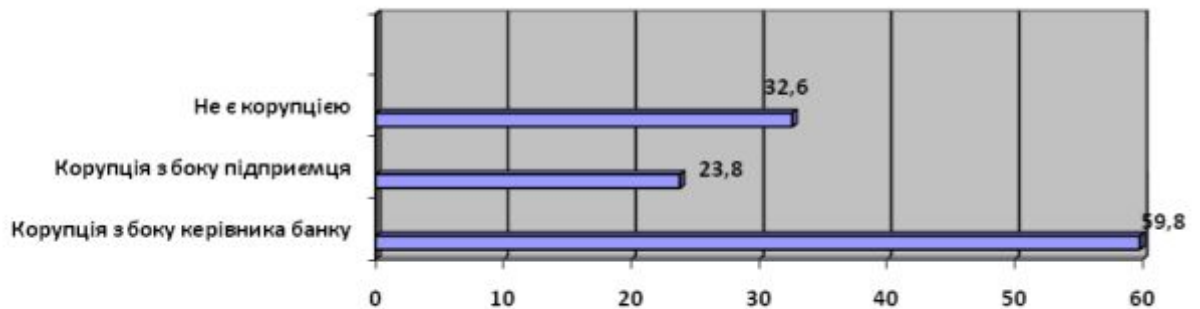
Ситуація 3.1.3. – Комерційний підкуп. Одержання неправомірної вигоди керівником комерційного банку (стаття 235-4 КК України).

«Після отримання кредиту в банку на пільгових умовах підприємець оплачує путівку на гірськолижний курорт для сина керівника цього банку»

Правова кваліфікація. Керівник банку є суб'єктом корупційного правопорушення, оскільки має організаційно-розпорядчі і адміністративно-господарські обов'язки. Тому у даному випадку як з боку керівника банку,

так і з боку підприємця є ознаки комерційного підкупу. Звісно, що при наявності більш детальної інформації щодо цієї ситуації кваліфікація дій може змінитися, однак, у будь-якому разі цей варіант поведінки є корупцією у приватному секторі.

Малюнок 3.1.7. Розуміння корупції у приватному секторі респондентами

60% населення вбачають в діях керівника банку корупцію, тоді як в діях підприємця корупцію бачать 24% опитаних. Таким чином населення сприймає пасивну корупцію в приватному секторі, тоді як активну корупцію, у даному випадку підкуп посадової особи юридичної особи приватного права, корупцією вважають майже на третину менше респондентів (60% проти 24%).

При цьому біля третини опитаних (32%) не вважають це корупцією взагалі. Причиною, чому вони не вважають наведену ситуацію корупцією, 7% респондентів називають те, що син банкіра не має жодного відношення до кредиту; 4% - оскільки керівник банку не може нести відповідальності за корупцію взагалі; 4% - вважають такі відношення нормальними для підприємницької діяльності і не є корупцією і 2% - оскільки підприємець не може нести відповідальності за корупцію взагалі. Тобто лише незначна частина населення вважає, що директор банку не може нести відповідальність за корупцію (4%) і ще менше (2%) вважає, що підприємець не може нести відповідальності за корупцію. Лише 4% вважають це нормальним способом ведення підприємницької діяльності.

Сприйняття даної ситуації серед тих хто не мав корупційного досвіду,

- вбачають корупцію у діях керівника банку 58%;
- вбачають корупцію у діях підприємця 23%.

Не вважають дії осіб корупційними:

- тому що син банкіра не має жодного відношення до кредиту 8%;

- оскільки керівник банку не може нести відповідальності за корупцію взагалі - 4%;
- оскільки такі відношення є нормальними для підприємницької діяльності - 4%;
- оскільки підприємець не може нести відповідальності за корупцію взагалі - 2%.

Серед тих хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід:

- вбачають корупцію у діях керівника банку 65%;
- вбачають корупцію у діях підприємця 22%.

Не вважають дії осіб корупційними:

- оскільки таке відношення є нормальними для підприємницької діяльності - 6%;
- оскільки підприємець не може нести відповідальності за корупцію взагалі - 5%;
- оскільки керівник банку не може нести відповідальності за корупцію взагалі - 3%.

Відмінності сприйняття даної ситуації серед тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто його не мав, значно не різняться і знаходиться практично в межах соціологічної похибки.

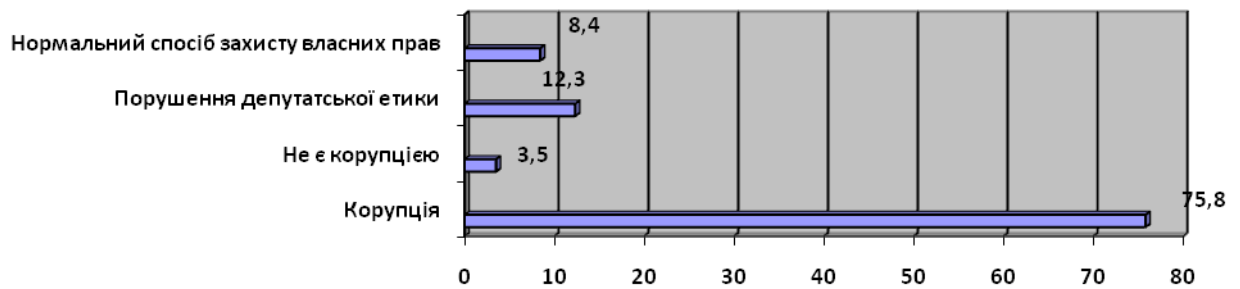
Таким чином, загалом населення розуміє корупцію в приватному секторі, однак, в основному корупціонерами вважаються посадові особи – пасивні корупціонери. Активну корупцію в приватному секторі сприймає майже ¼ з опитаних – 24%. Лише незначна частина опитаних не вважає директора банку суб'єктом корупційного правопорушення – 4% і підприємця – 2%.

Ситуація 3.1.4. – Хабар народному депутату

«Підприємці оплачують відпочинок родини депутата Верховної Ради на курорті в знак подяки за те, що той подав законопроект про пільги для цих підприємців»

Правова кваліфікація. Народний депутат як представник влади за винагороду діяв в інтересах третіх осіб – одержання хабара ст. 368 КК України, з боку підприємців – давання хабара, ст. 369 КК України.

Малюнок 3.1.8. Розуміння ситуації підкупу народного депутата респондентами

Переважає більшість опитаних вважають наведені дії осіб корупцією (76%). Порушенням депутатської етики такі дії вважають - 12%. Нормальним способом захисту власних прав підприємцями в сучасній Україні - 8%. Не вважають дану ситуацію корупцією 4%.

Сприйнятті даної ситуації серед тих хто не мав корупційного досвіду:

- відносять ситуацію до корупційної 73% опитаних;
- вважають такі дії порушенням депутатської етики 14% респондентів;
- розглядають ці дії як нормальний спосіб захисту власних прав підприємцями в сучасній Україні - 8%;
- не вважають це корупцією - 4%.

Серед тих хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід, вважають наведені дії

- корупцією 80% опитаних;
- порушенням депутатської етики 10% респондентів;
- не корупційними - 8%;
- нормальним способом захисту власних прав підприємцями в сучасній Україні - 8%.

Сприйняття даної ситуації серед тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто його не мав, значно не різниться і знаходиться практично в межах соціологічної похибки.

Таким чином переважна кількість респондентів (76%) вважають таку поведінку корупцією і лише 24% корупцією таку поведінку не вважають, при цьому половина з них (12%) вважають це порушенням депутатської етики. Показовим є те, що існує певний прошарок населення, яке має спотворене враження щодо відносин між народними депутатами і підприємцями в плані корупції – 12%. При цьому 8% вважають це нормальним способом захисту прав підприємців. Нагадаємо, що у даному випадку мова йде про хабарництво.

Підводячи підсумки щодо розуміння кримінально караних корупційних дій населенням можна зробити висновки, що в більшості випадків, загалом від 54% до 76% населенням сприймається як корупція кримінально карані корупційні правопорушення. У той же час що існує

певний відсоток населення, який взагалі не вважає дії, які вважаються суспільно небезпечними і є кримінально караними корупцією. Таких залежно від сфери нараховується від 12% до 48%. Найбільш суперечливим є сприйняття кримінально караної корупції в сфері освіти і охорони здоров'я.

Населення більш схильне вважати корупцією пасивні дії одержувачів хабарів, ніж активні дії тих, хто дає хабарі. Різниця у кількості респондентів, які вважають корупцією пасивне хабарництво у два, а то і більше разів перевищує відсоток тих, хто вважає корупцією дії активного хабарника. Тобто населення більш схильне засуджувати поведінку тих, хто бере хабарі і виправдовувати поведінку тих, хто їх одержує.

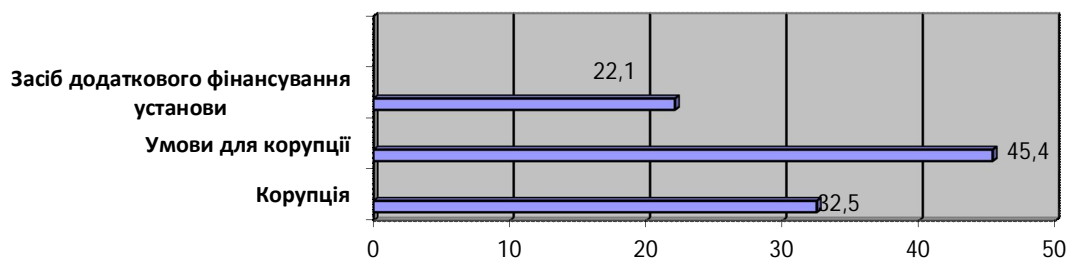
3.2. Оцінка корупційних адміністративних правопорушень та порушень вимог Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції»

Ситуація 3.2.1. – Порушення вимог Закону «Про засади запобігання та протидії корупції»

«Підприємці перераховують кошти в благодійні фонди, створені для допомоги правоохоронним органам»

Правова кваліфікація. За сучасних умов це звичайна практика, яка створює умови для корупції серед керівництва правоохоронних органів з одного боку і є необхідною для їх фінансування – з іншого. Однак, відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» вважається корупцією, оскільки громадянам забороняється здійснювати фінансування органів державної влади, якими є правоохоронні органи. У той же час будь-якої відповідальності за порушення вимог цього положення закону не встановлено.

Малюнок 3.2.1. Розуміння респондентами ситуації виплат в благодійні фонди

32% населення вважають таку практику корупцією і 45% дотримуються думки, що існування таких благодійних фондів створюють умови для корупції. Лише 22% вважають такі дії засобом додаткового фінансування правоохоронних органів.

Сприйняття даної ситуації тими, хто не мав корупційного досвіду:

- корупція - 30%;
- умови для корупції - 41%;
- засіб додаткового фінансування правоохоронних органів - 29%.

Тими, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід, наведена ситуація розцінена:

- корупційною - 34%;
- як умови для корупції - 50%;
- як засіб додаткового фінансування правоохоронних органів - 16%.

Таким чином існування благодійних фондів оцінюється респондентами як безпосередньо корупція (32%) або як створення умов для корупції (45%), тобто загалом 77% опитаних поділяють точку зору законодавця і ставиться негативно до існування благодійних фондів на підтримку правоохоронних органів. Відсоток респондентів які виправдовують існування такої практики і вважають це додатковим засобом фінансування правоохоронних органів становить 22%. Така ситуація може свідчити про позитивне сприйняття населенням відповідного положення нового антикорупційного закону.

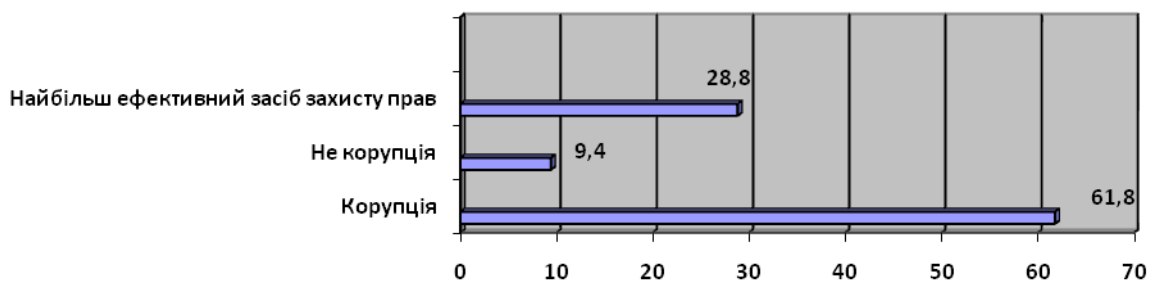
З глибинних інтерв'ю: *«Вот например, у моей сотрудницы сын тоже в милиции работает, так он в свои 30 лет уже на дорогой иномарке ездит и по нему не скажешь, что он нуждается в этих благотворительных фондах. Я считаю, что это коррупция со стороны предпринимателей, которые хотят через такие фонды обеспечить себе безоблачную жизнь своего бизнеса»* (Н. жінка, 29 р. одружена, працює секретарем).

Ситуація 3.2.2. – Конфлікт інтересів

«Батько підсудного укладає угоду з адвокатською фірмою, засновником якої є син голови суду, де буде розглядатися ця справа»

Правова кваліфікація. У даній ситуації вбачається наявність конфлікту інтересів з боку адвокатської фірми та голови суду. Відповідно до ч.1 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» судді та адвокати зобов'язані вжити заходів щодо недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів. У даній ситуації адвокатська фірма має відмовлятися від захисту клієнтів в суді, де працює батько засновника, а голова суду зобов'язаний не приймати до розгляду справи, де захисниками виступають адвокати, що працюють у фірмі його сина. У разі порушення цієї вимоги, може настати відповідальність за статтею 212-33 КЗпАП «Порушення вимог щодо декларування особистих інтересів». З боку батька підсудного жодних корупційних дій у даному випадку не вбачається.

Малюнок 3.2.2. Розуміння респондентами конфлікту інтересів

Більша половина опитаних вважають цю ситуацію корупцією (62%). Майже третина населення – 29% вважають таку поведінку найефективнішим засобом захисту прав і відстоювання інтересів підсудного і 9% не вважають це корупцією. Це може свідчити про те, що третина населення, у випадку знаходження у подібній ситуації буде діяти саме таким чином і підтримувати такий спосіб дій з боку інших осіб. У той же час ми можемо

говорити про те, що більше половини населення розділяє думку законодавця і вважає конфлікт інтересів корупцією.

Серед тих, хто не мав корупційного досвіду, оцінили наведену ситуацію наступним чином:

- як корупцію – 61%;
- не є корупцією – 9%;
- як найефективніший засіб захисту прав і відстоювання інтересів підсудного - 30%

Тими, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід, ситуація була розцінена як:

- корупція – 58%;
- найефективніший засіб захисту прав і відстоювання інтересів підсудного – 33%;
- така, що корупцією не є – 9%.

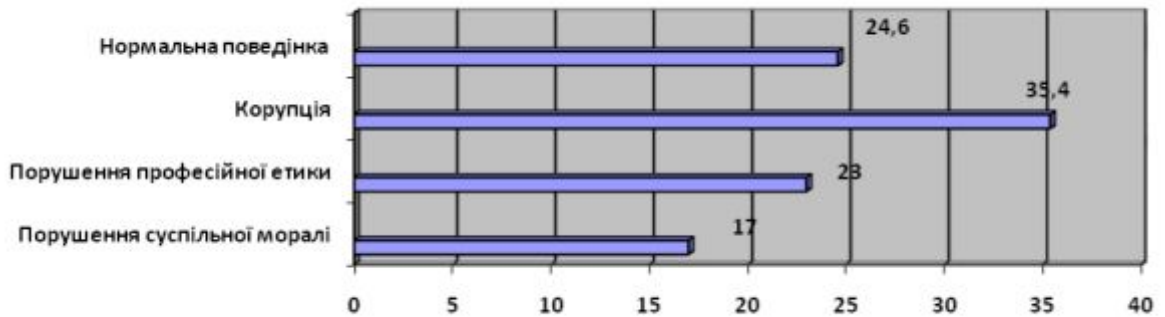
Відмінності сприйняття даної ситуації серед тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто його не мав, не мають суттєвого значення і знаходиться практично в межах соціологічної похибки.

Ситуація 3.2.3. – Підкуп, одержання неправомірної вигоди.

«За прискорене отримання довідки з ЖЕКу громадянин передає працівнику ЖЕКу подарунок у вигляді пляшки шампанського та коробки цукерок»

Правова кваліфікація. У даному випадку працівник ЖЕКу як комунального підприємства вважається посадовою особою, що виконує організаційно-розпорядчі функції (видає довідки) і тому є суб'єктом корупційного правопорушення – одержання неправомірної вигоди, що передбачено статтею 212-21 КЗпАП. Громадянин у даному випадку вчиняє підкуп, корупційне адміністративне правопорушення, передбачене статтею 212-22 КЗпАП.

Малюнок 3.2.3. Розуміння респондентами адміністративно-карантного одержання неправомірної вигоди

Корупцією дану ситуацію вважають 35% населення, 40% вважають порушенням суспільної моралі або професійної етики, нормальною поведінкою вважають 25%. Таким чином чверть населення вважають таку практику нормальною поведінкою, і ще 40% вважають це або порушенням професійної етики (23%) або суспільної моралі (17%). Загалом 65% населення не вважають таку практику корупцією і лише 35% населення вважає це корупцією. Дана ситуація яскраво свідчить про високий рівень терпимості серед населення до побутової, повсякденної корупції, а також про функціональне ставлення до корупції, віднесення корупційних дій до суспільних традицій.

Про таке неоднозначне відношення свідчать і дані глибинних інтерв'ю:

“Це подяка! Презент – подарунок! Подяка не є корупцією” (Г., жінка, 43 роки, одружена, працює викладачем.)

“Якщо це один раз, це не корупція” (О. жінка. 45р. одружена, лікар)

«Буду ходить неделю, полгода, но получу эту справку. Пойду еще пожалуюсь. Почему я должна ходить в ЖЕК, при этом давать взятки чтобы получить то, что я могу получить законно?» (Н., жінка, 30 років, одружена).

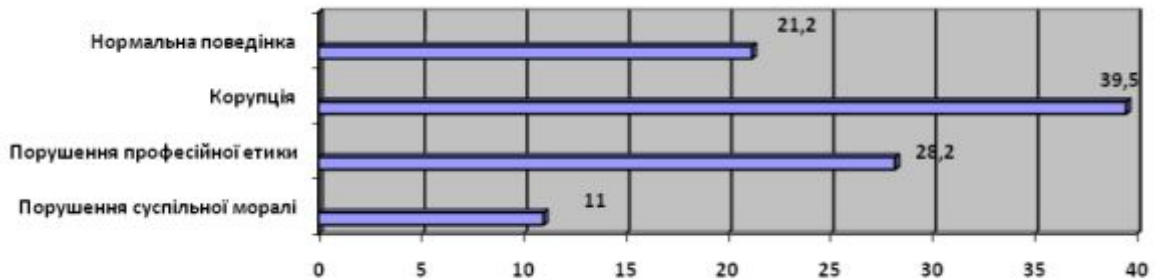
Ситуація 3.2.4. – Неправомірне сприяння призначенню на посаду.

«Заступник Міністра допомагає своєму племіннику влаштуватися на роботу до державного підприємства, що знаходиться в системі цього Міністерства»

Правова кваліфікація. Якщо заступник міністра неправомірно сприяв призначенню на посаду і племінник у той же час не мав будь-яких переваг перед іншими кандидатами на цю посаду, то у даному випадку буде порушення обмеження, передбаченого п.п. «б» п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», відповідно до якої забороняється неправомірно сприяти призначенню на посаду особи, яка

не має переваг перед іншими кандидатами на цю посаду. Не дивлячись на те, що за порушення даного обмеження адміністративна відповідальність не встановлена, це є порушенням Закону і заступник міністра може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Малюнок 3.2.4. Розуміння респондентами незаконного сприяння у призначенні на посаду

Практично однаковий відсоток опитаних вважає, що наведена ситуація є корупцією (40%) або порушенням суспільної моралі чи професійної етики (39%). Нормальною поведінкою в даній ситуації розцінюють наведені дії осіб 21% населення. Таким чином, менше ніж половина населення вважає таку ситуацію корупцією, всього 40%. 39% населення вважає це порушенням суспільної моралі (11%) або професійної етики (28%). Достатньо високий відсоток населення – 21% вважає таку поведінку нормальною, що знову ж таки свідчить про функціональне ставлення до корупції і про те, що корупційні відносини, які пов'язані з родинними зв'язками (непотизм) у певній мірі підтримується населенням, тобто вважається сприйнятною, нормальною поведінкою. Вдвічі більше людей не вважає таку поведінку корупцією, хоча і вважає це порушеннями моральних норм у суспільстві та на роботі.

З глибинних інтер'ю:

«Ну и кто бы не помог!!! Коррупция однозначно, потому что у заместителя министра есть влияние на предприятие, и он пользуется своим положением. Хотя в принципе это норма жизни. Конечно, куда ж еще пристраивают родственников, туда, где либо сам работаешь, либо где есть связи или знакомые» (А., жінка 30 років, одружена)

Це вже блат! Блат - це коли підключають родичів на займані посади на які вони або відповідають або, як частіше буває, не відповідають. Якщо влаштовує, то він або хороший спеціаліст, щоб йому не стидно було за нього, або хоче підтримку з своєї сторони. Це не обов'язково корупція. А якщо племінник не компетентний, то тоді можна ставити запитання про корупцію!

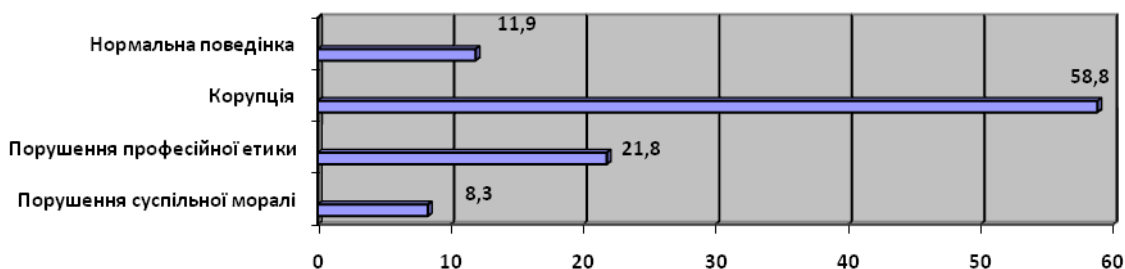
(Г. жінка, 43 роки, одружена, працює викладачем.)

Ситуація 3.2.5. – Конфлікт інтересів: власність у сфері службової діяльності

«Міністр охорони здоров'я є співвласником великої мережі аптек»

Правова кваліфікація. Сам факт того, що міністр є співвласником з точки зору закону корупцією вважатися не може. Закон забороняє входити до складу органу управління чи наглядової ради. Однак, у даному випадку очевидний конфлікт інтересів і Міністр мав би вжити заходів щодо його врегулювання, відповідно до вимог ч. 1 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Така ситуація є корупційним адміністративним порушенням, передбаченим ст. 212-33 КЗпАП «Порушення вимог щодо декларування особистих інтересів».

Малюнок 3.2.5. Розуміння респондентами конфлікту інтересів, який впливає з відносин власності

Більше половини опитаних вважає цю ситуацію корупцією - 59%. 30% опитаних вважає таку поведінку порушенням суспільної моралі чи професійної етики і 12% вважає це нормальною поведінкою. Тобто 12% населення взагалі не вважає таку поведінку корупцією, що може бути пояснене як не знанням того, що міністр охорони здоров'я може впливати на аптеки, так і спотвореним розумінням діяльності вищих органів влади. Майже третина населення не сприймає це як корупцію, однак і не вважає це нормальною поведінкою. Серед цієї прошарки населення 22% вважають це порушенням професійної етики. Тобто переважна більшість респондентів вважає конфлікт інтересів, викликаний відносинами власності корупцією.

Сприйняття даної ситуації тими, хто мав корупційний досвід і тими хто не мав у даній ситуації суттєво різниця. Так, наприклад, з тих, хто мав корупційний досвід 67% вважають таку ситуацію корупцією і лише 53% з тих, хто не мав корупційного досвіду вважають те ж саме. Загальна кількість досвідчених з корупцією, що вважають таку поведінку порушенням професійної етики або суспільної моралі на 10% менше від тих, хто вважає теж саме, але не мав корупційного досвіду. Таку різницю можна пояснити особливістю самої ситуації, що підтверджує тезу про те, що окремі громадяни, які не стикалися з даною сферою, не до кінця розуміють специфіку відносин у цій сфері, що впливає на їхню оцінку ситуації.

З глибинних інтерв'ю:

“Ну конечно человеку ж надо кормить семью. Хотя министр на свою заработную плату и все льготы может прокормить и не одну семью. Дело привычное» (А., 30 років, одружена).

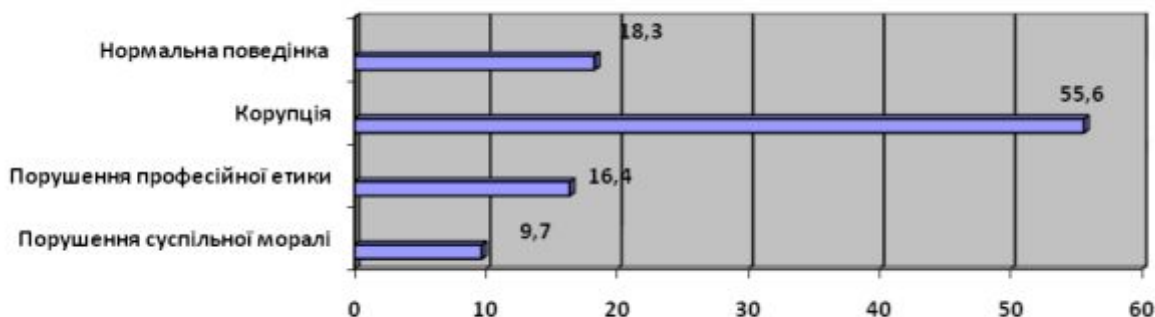
“Корумпованість тому що він встановлює свої ціни. Без ніяких обговорень це є корупцією. Встановлюючи свою мережу, встановлює свої ціни бере під свій контроль і лікарів, і лікарні, і т.д. Виходить розгалужена сіть корупції. Це при будь яких обставинах корупція. Міністр корупціонер по відношенню до населення! Тому що людина завжди прийде до аптеки. І користуючись цим іде «обкрадання» населення”. (Г., жінка, 43 роки, одружена, працює викладачем.)

Ситуація 3.2.6. – Конфлікт інтересів: близькі особи.

«Дружина Міністра транспорту володіє фірмою з ремонту залізничних вагонів».

Правова кваліфікація. Дружина є близькою особою, тому у даному випадку є реальними або принаймні вважаються реальними протиріччя між приватними інтересами міністра транспорту та його службовими повноваженнями, тобто наявний конфлікт інтересів. У даному випадку Міністр мав би вжити заходів щодо його врегулювання, відповідно до вимог ч. 1 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Така ситуація є корупційним адміністративним порушенням, передбаченим ст. 212-33 КЗпАП «Порушення вимог щодо декларування особистих інтересів».

Малюнок 3.2.6. Розуміння респондентами конфлікту інтересів, пов'язаного з відносинами власності близьких осіб

Більшість опитаних (56%) вважає таку ситуацію корупцією, порушенням суспільної моралі або професійної етики - 26%, нормальною поведінкою – 18%. Досить значний відсоток, 18%, вважає таку ситуацію нормальною поведінкою, що свідчить про толерантне ставлення до непотизму (використання родинних зв'язків) у діяльності органів державної влади. 16% населення вважає таку поведінку порушенням професійної етики, що є близьким до поняття корупції і майже 10% вважає це порушенням суспільної моралі. Таки чином, майже з половиною населення (44%) необхідно проводити активну роз'яснювальну роботу щодо положень закону, зокрема, у частині, що стосується конфлікту інтересів.

Сприйняття даної ситуації тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто його не мав, певним чином різниться. Ті, хто мав корупційний досвід більш схильні вважати це корупцією – 62% у порівнянні з 51% тих, хто не мав корупційного досвіду. Майже така ж різниця між тими, хто вважає це нормальною поведінкою, 21% з тих, хто не мав корупційного досвіду у порівнянні з 16% з тих, хто такий досвід мав. Це може свідчити про те, що особи, які не мали корупційного досвіду менш схильні вважати певну поведінку корупційною і більш схильні вважати це нормальною поведінкою. Особи ж які мали корупційний досвід сприймають ситуацію більш критично і реалістично, адже вони одержали певні знання за допомогою корупційного досвіду, що мали. Це ще раз підтверджує необхідність інформаційних кампаній серед населення, щоб громадяни могли відрізнити корупційну поведінку від нормальної, ґрунтуючись на знаннях закону, а не на власному досвіді чи внутрішньому розумінні.

З глибинних інтерв'ю:

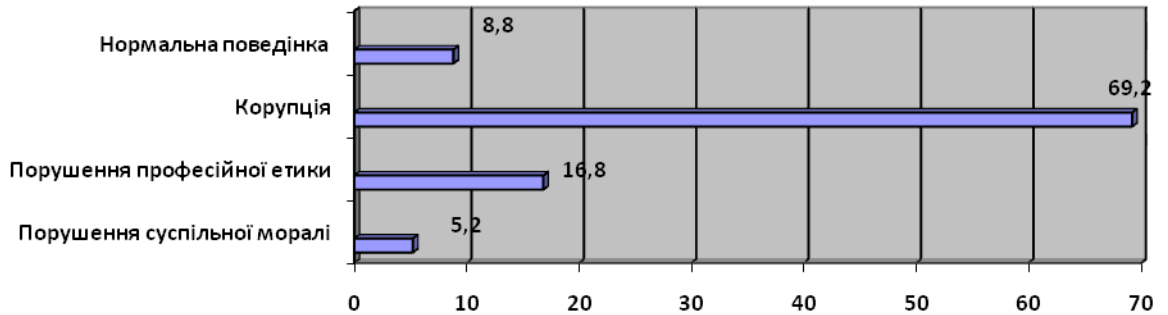
«Какая разница у кого эта фирма у самого министра, сына или жены, все равно министр будет курировать фирму своей жены, а доход то идет все равно в семью. Да и что не сделаешь ради любимой жены» (К., жінка, 30 років, одружена, менеджер).

Ситуація 3.2.7. – Незаконне одержання подарунка

«Податковий інспектор з нагоди дня народження приймає подарунок (ноутбук) від фірми, яку він зазвичай перевіряє»

Правова кваліфікація. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» особам, уповноваженим на виконання функцій держави та прирівняним до них особам забороняється приймати подарунки у зв'язку з виконанням службових обов'язків. У даному випадку ця вимога закону порушена і настає відповідальність, передбачена статтею 212-32 КЗпАП «Незаконне одержання подарунка (дарунка)».

Малюнок 3.2.7. Розуміння респондентами незаконного одержання подарунка

Більшість опитаних вважає, що наведені дії є корупційними – 69%, порушенням суспільної моралі чи професійної етики – 22%, нормальною поведінкою – 9%. Таким чином, переважна більшість населення, майже 70% вважають таку ситуацію корупцією. Однак, досить високий відсоток і тих, хто дану ситуацію корупцією не вважає – майже 17% вважають це порушеннями професійної етики і 5% порушенням суспільної моралі. Це говорить про те, що 22% населення не розділяє ідею притягнення до відповідальності за одержання подарунків, оскільки не вважає це діянням, за яке встановлюється відповідальність. Більш того, майже 9% населення вважає таку ситуацію нормальною поведінкою. Це може пояснюватися спотвореним сприйняттям діяльності посадових осіб податкової інспекції і схильністю до корупційної поведінки з боку цього прошарку населення. Адже якщо вони вважають таку поведінку нормальною, значить і діятимуть у подібній ситуації таким же чином.

Сприйняття даної ситуації тими, хто мав корупційний досвід і тими, хто його не мав майже не різняться. Однак і даному випадку спостерігається більш критичне і реалістичне ставлення до цієї ситуації тих, хто мав корупційний досвід, серед таких 75% вважає це корупцією і лише 2% порушеннями суспільної моралі, тоді як громадяни, які не мали корупційного досвіду, складають відповідно 66% і 8% від загальної кількості опитаних. Тобто більш досвідчені громадяни більш схильні оцінювати такі ситуації як корупцію у порівнянні з громадянами, які такого досвіду не мали.

З глибинних інтерв'ю:

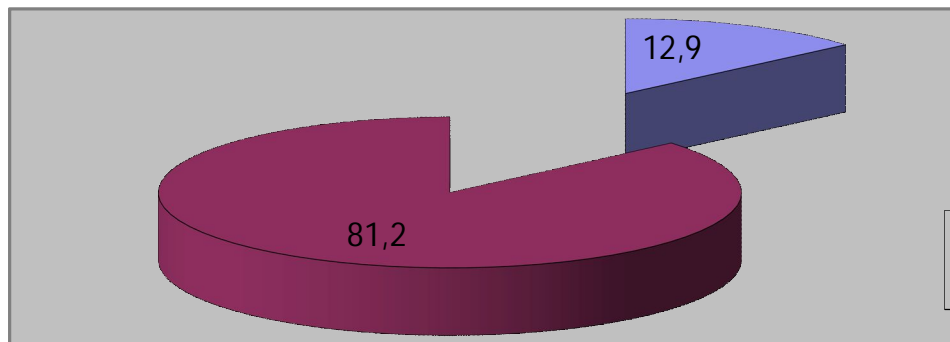
“Человек, который контролирует не должен принимать вообще никаких подарков. Здесь коррупция на лицо, как со стороны фирмы, так и со стороны налогового инспектора. Я считаю, что это вина государства, которое не в полной мере обеспечивает государственных служащих, которые и берут взятки. Я бы повысила заработные платы, но при этом усилила наказание за такие действия” (Л. жінка 32 роки, викладач).

Ситуація 3.2.8. – Працевлаштування близьких осіб.

«Донька директора єдиної в селі школи оформлюється на роботу вчителем до цієї школи після закінчення педагогічного університету»

Правова кваліфікація. Відповідно до п.п. «а» п. 2 ч.1 ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» директор школи є особою, яка прирівнюється до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування. Таким особам забороняється мати у безпосередньому підпорядкуванні близьких осіб, до яких, безперечно, відноситься донька, на підставі ч. 1 ст. 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції». Хоча за такі дії адміністративна відповідальність і не встановлена, вони є порушенням вимог закону.

Розуміння ситуації респондентами:

Переважає більшість (81%) не вважають таку ситуацію корупцією. Лише 13% респондентів вважають наведену ситуацію корупцією. Цей приклад найбільш яскраво свідчить про сприйняття корупції на побутовому рівні, у повсякденному житті. З іншого боку, така ситуація може свідчити про ті «перегиби», які можуть виникати при застосуванні нового антикорупційного законодавства. Адже з точки зору здорового глузду, можливо, така ситуація і не може вважатися корупцією, що підтверджує 81% населення. Однак, з формальної точки зору це є порушенням закону.

З глибинних інтерв'ю:

«Нет, это не коррупция. Потому что у нас в селах вообще некому работать, все, наоборот, бегут в города. А эта девочка при том, что она окончила университет вернулась в село, чтобы обучать детей, да ей вообще надо памятник поставит». (А., жінка, 30 років. одружена, підприємець)

Таким чином, аналіз ставлення населення до ситуації порушень вимог Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» свідчить про те, що досить невисокий відсоток населення сприймає такі

ситуацію як корупцію – від 13% до 62%. Найбільш однозначне ставлення населення до таких правопорушень як конфлікт інтересів, незаконне одержання подарунка: від 56% до 69% опитаних вважають такі дії корупцією. Найменш всього сприймають як корупцію ситуації, які пов'язані з працевлаштуванням близьких осіб та конфлікт інтересів через близьких осіб, від 13% до 57%. Таким чином населення не готове сприймати як корупцію непотизм, сприяння близьким родичам у будь-яких питаннях з використанням службового становища. Також менше половини, всього 45% населення сприймає як корупцію існування благодійних фондів при правоохоронних органах, що свідчить або про толерантність населення до корупції в правоохоронних органах або про розуміння того, що без діяльності таких фондів фінансування правоохоронних органів виключно з державного бюджету буде незаконним. Характерним для населення є високий рівень толерантності до корупції на побутовому рівні, у відносинах з такими установами, як наприклад, ЖЕК. Всього 35% опитаних вважають корупцію підкуп співробітника ЖЕКу, а чверть опитаних вважає це нормальною поведінкою. Це може говорити про переміщення акцентів у суспільному сприйнятті корупції, впровадження корупційних видів поведінки до загальної суспільної практики і суспільних традицій.

Стадіальною є кількість населення, яке може вважатися потенціалом для зміни відношення до корупції. Маються на увазі ті, хто вважає корупційну поведінку ненормальною, а саме визнають її або порушенням професійної етики або суспільної моралі, таких від 22% до 40%, в залежності від ситуації. Серед населення, яке не вважає відповідну поведінку корупцією, однак вважає порушеннями суспільної моралі або професійної етики криється потужний антикорупційний потенціал. Адже громадяни розуміють, що така поведінка є неправильною і в той же час не мають відповідних знань та кваліфікації, щоб дати належну юридичну оцінку цим діям. За умови проведення відповідних роз'яснювальних заходів щодо населення, цей прошарок населення може змінити своє ставлення до корупційних практик і вважати їх корупцією, а не просто порушеннями суспільної моралі чи професійної етики.

Кількість населення, яке вважає корупційні види поведінки нормальною поведінкою також є стадіальним від ситуації до ситуації і коливається від 9% до 25%, в залежності від ситуації. Серед таких осіб панує функціональне відношення до корупції, сприйняття корупції як соціальної традиції, готовність діяти у корупційних способ, адже для них така поведінка є нормальною.

3.3. Оцінки ситуацій, що згідно закону не є корупцією

Ситуація 3.3.1. – Порушення лікарем професійної етики або суспільної моралі, що не становить корупційного правопорушення

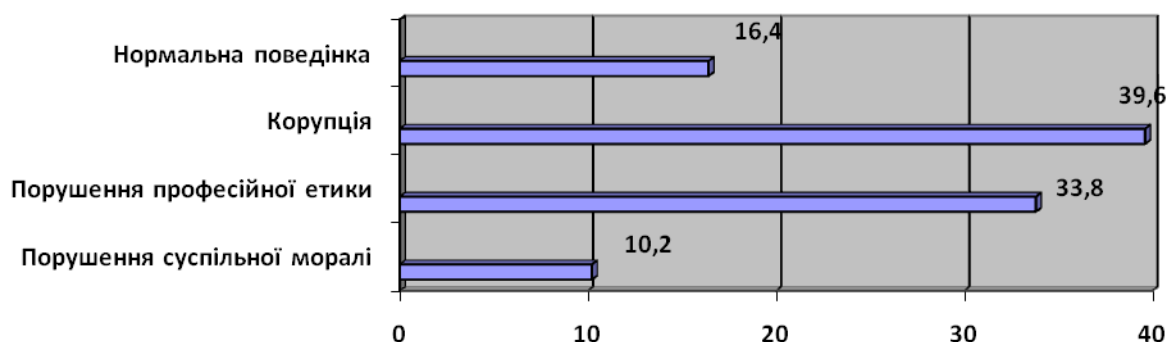
«Пацієнт дає лікарю державної медичної установи гроші під час прийому або відвідання лікарем хворого вдома»

Правова кваліфікація. Лікар, який здійснює прийом пацієнта або відвідує його на дому не є суб'єктом корупційного діяння, оскільки не підпадає під визначення суб'єктів корупційних правопорушень – ні кримінальних, ні адміністративних. Звісно, це не стосується випадків відкриття лікарняних листів або вчинення інших дій організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру з боку лікаря, як, наприклад, поміщення до палати з кращими умовами за окрему плату тощо.

У даній ситуації одержання грошей від пацієнта може оцінюватися як порушення професійної етики (лікар одержує зарплату) чи суспільної моралі.

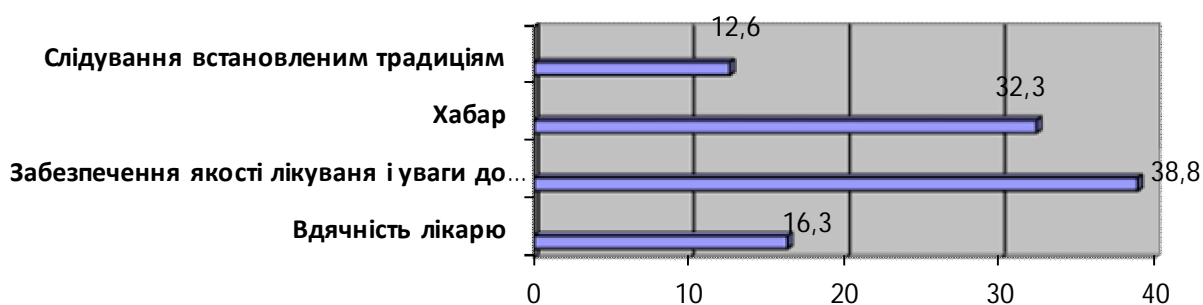
З боку пацієнта: оскільки лікар не є суб'єктом корупційного правопорушення, це не є хабаром, решта варіантів відповідей залежать від особистого сприйняття.

Малюнок 3.3.1. Оцінка одержання лікарем грошей за прийом чи візит

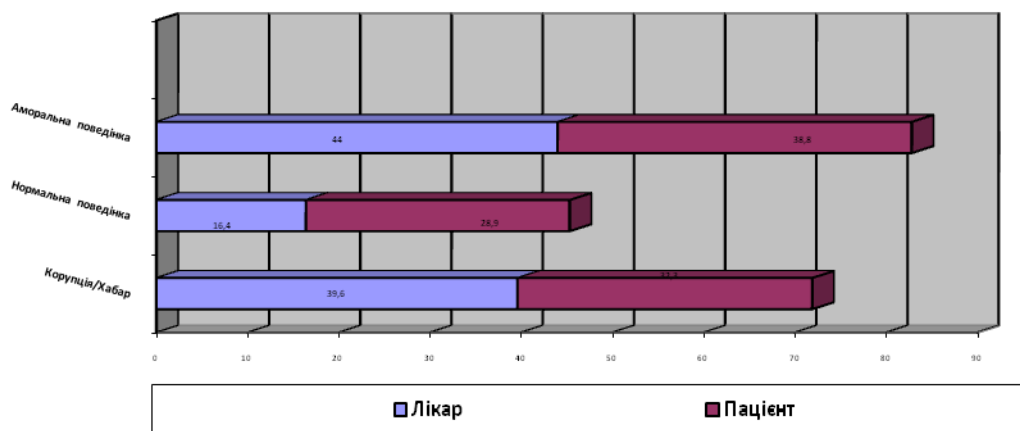
Майже 40% населення визначило цю ситуацію як корупційну, що може істотно деформувати оцінку корумпованості певної сфери; 44% опитаних вважають таку поведінку аморальною, 16% респондентів визначили такі дії нормальною поведінкою.

Малюнок 3.3.2. Оцінка поведінки пацієнта, який віддячує лікарю за прийом або візит

У діях пацієнта 33% населення визначило цю ситуацію як хабарництво; 13% - слідуванням встановленим традиціям, сталою практикою. 39% опитаних вважають, що тільки так можливо забезпечити якість лікування та увагу до себе; 16% вважають таку поведінку вдячністю лікарю.

Малюнок 3.3.3. Оцінка ситуації з боку лікаря та пацієнта

Досить великий відсоток населення оцінюють дану поведінку корупційною як у діях лікаря, так і у діях пацієнта.

Таким чином, в середньому від 33% до 40% населення вважають корупційною поведінку, яка з точки зору закону корупцією не вважається. Це суттєвий індикатор, який необхідно враховувати при аналізі сприйняття корупції з боку населення. Звісно, у даній ситуації необхідно також брати до уваги сферу, про яку йде мова. Зокрема корупція у сфері медичного обслуговування населення є найбільш суперечливою як серед населення, та і серед фахівців. З одного боку більше третини населення сприймає такі дії лікаря і пацієнта як корупцію, а з іншого – виправдовують таку поведінку.

Про суперечливе ставлення до корупції в закладах охорони здоров'я свідчать і численні відповіді під час глибинних інтерв'ю:

«Перш за все ми називаємо це «подарунок»! Це не корупція, це ми (суспільство) так рахуємо. Тому що, якщо дають там 20, 50, 100 грн. це значить не корупція. А подарунок як подяка за те що до нас прийшли додому приділяючи нам увагу. Ми можемо цього не робити але в нас уже просто йде як український менталітет – якщо ми не дамо, то слідуючий раз на нас просто не звертають уваги. Якщо ми не дамо нас ніхто не заставить, але в нас все ж такий іде як не «корупція» а «подарунок». (жінка, 43 роки, працює викладачем).

«Корупцією це є в тому випадку, коли лікар сам призначає суму, яку він бажає отримати за надані послуги» (жінка пенсійного віку, працюючий учитель англійської мови).

«Це не корупція. Це просто подяка лікарю за надану консультацію. Якщо медпрацівник надав якісну медичну допомогу, то чому б не заохотити його хоча б коробкою цукерок» (чоловік, 47 років, приватний підприємець).

«Є корупцією, якщо лікар вимагає цього, корупція є з боку лікаря. А коли особа сама дає гроші в знак подяки – тоді ні». (чоловік до 30 років, приватний підприємець).

«Так, знаючи рівень доходів звичайних рядових лікарів чи молодшого медперсоналу, враховуючи те, що зазвичай чекати лікаря доводиться дуже довго вдома, або стояти в чергах під кабінетом – прагнення віддячити хоч якось для людини, що працює без обідньої перерви або по завершенні робочого часу щоб встигнути оглянути всіх або надати консультативні послуги є цілком природнім. Причому це не обов'язково має бути грошова подяка а і якісь продукти, напої тощо.

Звісно ж є і інша сторона цієї "медалі", адже є "горе-лікарі" на прийомі у яких попередньо слід представити в обов'язковому порядку квитанцію про сплату "добровільного" благочинного внеску, а то і гірше – поповнити карман медичного халату, що висить одразу при вході в кабінет купюрою (-ами) певного грошового еквіваленту. Такі дії явно носять корупційний характер, адже мають риси особистої вигоди для себе, чи лобювання чиїхось інтересів (установи на чию користь здійснюється благочинне зарахування.

Що ж стосується пацієнта в цьому випадку, то він швидше стає жертвою корупції ніж корупціонером (у випадку вимоги лікарем винагороди, або відмови чи неналежного рівня лікування до отримання особистої винагороди), адже даючи законом не встановлену винагороду людина нічого не отримує додатково крім того, що вона повинна була отримати безкоштовно на цілком законних підставах. (чоловік, 25 років, заступник начальника відділу водопровідно-каналізаційного господарства

та теплоенергетики головного управління житлово-комунального господарства обласної державної адміністрації).

«Якщо гроші вимагаються, якщо людей примушують до сплати - це корупція, проте, якщо, людина самостійно дає гроші, як подяку, то чому б їй ні?» (чоловік, 31 рік, менеджер продаж).

«...коли сам пацієнт пропонує лікарю гроші, але не в силу того що він хоче подякувати, а в силу того, що так склалося. На даний час їти на обстеження і не дати лікарю грошей, так не може бути. Люди вже звикли до цього. В деяких лікарнях навіть існує «не гласний преїскурант» цін. Інколи сама пропоную гроші лікарям, щоб вони нормально ставились до мене. Але вони теж не просто так це роблять. Вони бачать, що мене є гроші і я їм віддячу» (жінка, 29 років, підприємець).

«Якщо це державна лікарня і я прийшла на прийом до лікаря і бачу, що лікар мені допоміг, то чому я не можу йому подякувати, заплативши 50 грн., на мою думку це не буде корупція» А коли лікар сам говорить скільки йому потрібно заплатити за прийом – то це вже буде корупція з боку лікаря. Наприклад, в мене була така ситуація, коли захворіла моя донька і ми викликали лікаря додому. Після огляду лікарем моєї доньки я в знак подяки запропонувала випити чашечку кави, але лікар не погодився спираючись на брак часу і я вирішила заплатити 100 грн. за турботу. В такому випадку я не вважаю, що це була корупція, тому що з власної волі заплатила йому ці гроші. Інша ситуація коли нещодавно по телебаченню показували, коли працівники «швидкої» вимагали в чоловіка за те щоб відвезти його в лікарню 300 грн., але в чоловіка не було таких коштів і працівники швидкої відмовились відвести цю людину в лікарню, в наслідок чого він помер, як сказали від несвоєчасно наданої допомоги. В цьому випадку це явний прояв корупції з боку працівників «швидкої». (жінка, 30 років, вчитель загальноосвітньої школи).

“Це не є корупція, а лише, на великий жаль, неспроможність державної системи гідно оплатити працю цих лікарів. Тому, з впевненістю відповім, що це є виключно оплатою їхнього труду, яку не може задовольнити держава» (чоловік, 55 років, засновник, директор підприємства).

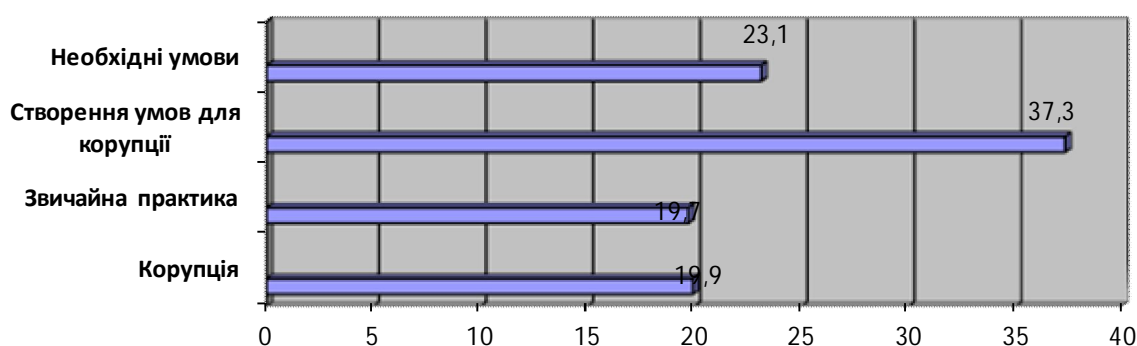
Ситуація 3.3.2. – Сплата добровільних внесків благодійним фондам при медичних закладах як спосіб забезпечення фінансування закладів охорони здоров'я.

«Пацієнт сплачує гроші до благодійного фонду при державній лікарні за проходження певних процедур, маніпуляцій, аналізів тощо»

Правова кваліфікація. За сучасних умова це звичайна практика, яка створює умови для корупції серед керівництва медичних закладів з одного

боку і є необхідною для фінансування лікувальних закладів – з іншого. Відповідно до нового антикорупційного закону корупцією вважатися не буде, оскільки громадянам забороняється здійснювати фінансування органів державної влади і місцевого самоврядування, лікарня, яка, фінансується з державного або місцевого бюджету органом влади або місцевого самоврядування вважатися не може, а є відповідно державним або комунальним закладом охорони здоров'я.

Малюнок 3.3.4. Оцінка респондентами виплат до благодійних фондів, створених при закладах охорони здоров'я

Однакова частина опитаних вважають, що наведені дії є корупцією (20%) та що це звичайна практика (20%). 37% вважає таку практику створенням умов для корупції і 23% вважає, що ці дії необхідні для фінансування лікувального закладу і тому цілком виправдане.

Таким чином 20% населення вважає корупцією в медицині сплату до благодійних фондів при лікарні, хоча це корупцією не являється. Це може бути пояснено загальним негативним відношенням і недовірою до цієї сфери – негатив, корупційний підтекст вбачається у будь-якій діяльності, пов'язаній з не бюджетним фінансуванням медичної сфери. Про це свідчить і той факт, що більше третини – 37% вважають існування таких фондів створенням умов для корупції з боку керівництва медичних закладів. При цьому думки тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто не мав його, у цьому відношенні співпадають.

З глибинних інтерв'ю:

“Пусть врачам за их работу платит государство. Хотя если не дашь денег в благотворительный фонд случайно могут закончиться

бланки, или что-то еще. Но еще поражает то что эти деньги который собирают в эти благотворительные фонды идут в карман самых врачей. Поэтому я считаю это коррупция со стороны врачей” (жінка, 30 років, працює секретарем).

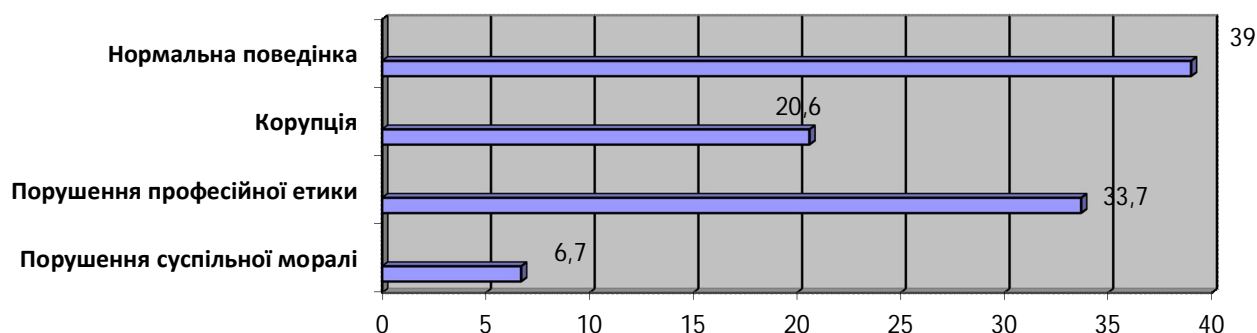
“Якщо я одна дам, це не є корупцією, а якщо всі дають і кожен день то це звичайно накопичується така велика сума грошей... тоді це корупція” (жінка, 43 роки, працює викладачем).

Ситуація 3.3.3. – Порухення професійної етики з боку вчителя школи

«Вчитель математики говорить батькам учня про необхідність додаткових платних індивідуальних занять»

Правова кваліфікація. Вчитель у даній ситуації не є суб'єктом корупційних правопорушень, тому мова може йти лише про порушення професійної етики.

Малюнок 3.3.5. Оцінка респондентами ситуації порушення професійної етики вчителем школи

7% населення вважають таку поведінку аморальним вчинком, тоді як 33% опитаних ставляться до неї як до порушення професійної етики. 39% вважають нормальною поведінкою і 21% вбачають у даній ситуації корупцію.

Дещо інша ситуація у сприйнятті даної ситуації серед тих, хто не мав корупційного досвіду:

- 37% вважають таку поведінку аморальним вчинком
- 45% нормальною поведінкою
- 19% вбачають у даній ситуації корупцію.

Серед хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід:

- 44% вважають таку поведінку аморальним вчинком
- 33% нормальною поведінкою

- 24% вбачають у даній ситуації корупцію.

З глибинного інтерв'ю:

«Если он говорит просто, что ребенку необходимы такие занятия, и я сама принимаю решение отдавать ребенка на такие занятия, и к какому репетитору, то это одно дело, но когда этот учитель настаивает что именно к нему ребенок обязан пойти, то это коррупция». (жінка, 35 років, лікар).

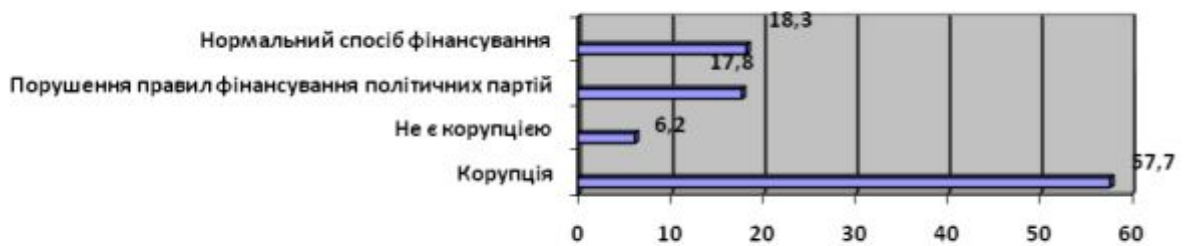
Ситуація з оцінкою корупції в школах співпадає з оцінками корупції в медицині, ті ж 20% респондентів вважають таку поведінку вчителя корупцією, хоча з юридичної точки зору це корупцією не є. Ставлення тих респондентів, хто мав корупційних досвід до цієї ситуації більш суворе у порівнянні з тими, хто такого досвіду не мав. Так, серед тих, хто не мав корупційного досвіду лише 19% вважають це корупцією, тоді як відсоток досвідчених громадян складає 24%. Різниця у оцінці ситуації як нормальної поведінки навіть більш значна – 45% підтримують це з тих, хто не мав корупційного досвіду і лише 33% з тих, хто такий досвід мав. Більша кількість досвідчених громадян вважають це аморальним вчинком – 44 % у порівнянні з 37%. Така різниця у оцінці ситуації може свідчити про більш негативне емоційне сприйняття тих, хто мав корупційний досвід. Загально упереджене ставлення до окремих сфер та категорій співробітників, також як і збільшено суворе ставлення у оцінках осіб, які мали корупційний досвід, слід враховувати при оцінці індексів сприйняття та інших досліджень, що базуються на сприйнятті корупції з боку населення.

Ситуація 3.3.4. – Фінансування політичних партій

«Особа, яка бере участь у фінансуванні виборчої кампанії політичної партії, отримує місце у списку цієї партії на виборах (парламентських чи місцевих)».

Правова кваліфікація. Відповідно до чинного законодавства і нових законів така поведінка формально корупцією не вважається. Світові і європейські підходи вважають це корупцією. Може бути корупцією за умови порушення порядку фінансування партії або виборчої компанії, наприклад – перевищення мінімальної суми внеску, однак, це не пов'язане (не обов'язково пов'язане зі списками партії на вибори).

Малюнок 3.3.6. Оцінка респондентами порушення порядку фінансування політичних партій

Більше половини опитаних вважає таку поведінку корупцією (58%). Однакова кількість опитаних (18%) вважають, що це порушення правил фінансування політичних партій, та що це нормальний спосіб фінансування політичних партій в Україні. Не вважають це корупцією всього 6%.

Сприйняття даної ситуації тими, хто не мав корупційного досвіду. Вони вважають її:

- корупцією - 56%;
- порушенням правил фінансування політичних партій – 21%;
- нормальним способом фінансування політичних партій в Україні – 18%;
- не корупцією - 5%.

Серед тих, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід, наведені дії розцінили як:

- корупцію – 55%;
- порушення правил фінансування політичних партій – 15%;
- нормальним способом фінансування політичних партій в Україні – 22%;
- не корупцію – 8%.

Сприйняття даної ситуації тими, хто мав корупційний досвід і хто його не мав, суттєво не відрізняється.

Таким чином думка населення у даному випадку співпадає зі світовими і європейськими підходами до фінансування політичних партій. До кількості осіб, які вважають це корупцією можна додати і ті 18%, які вважають це порушенням правил фінансування політичних партій, оскільки за це передбачена адміністративна відповідальність статтею 212-30 КЗпАП «Порушення встановленого законодавством порядку фінансування політичних партій та виборчих кампаній в органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Загалом ми отримуємо 76% населення, які вважають таку практику корупцією. У той же час достатньо високий відсоток населення – 24% корупцією це не вважають, більш того, 18% з цієї кількості вважають це нормальним способом фінансування політичних партій. Однак, у сучасних умовах, це і є реальним механізмом, що працює в політичній сфері. Тому ми можемо говорити, що якраз 18%

опитаних сприймають цю ситуацію адекватно, відповідно до існуючих реалій.

З глибинного інтерв'ю:

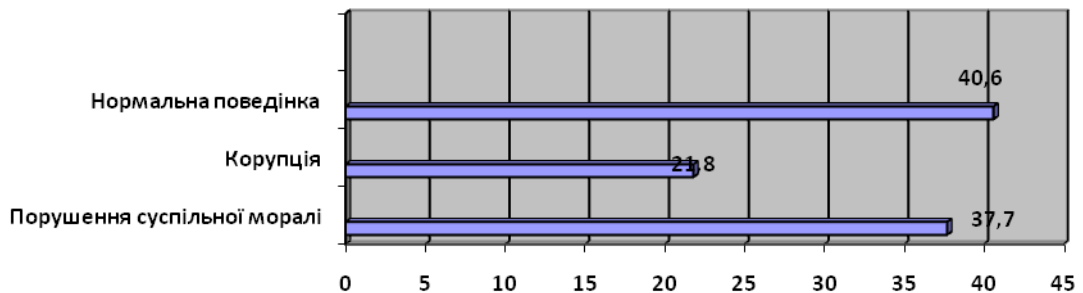
«Від виборів до виборів це систематично. Дивлячись якого рівня. Якщо це депутат до ВР то відповідно це в дуже великих розмірах, це вже йде корупція. В нас корумповані всі депутати починаючи з обласних рад і закінчуючи Верховною Радою. Я б не сказала що це є на місцевому рівні, в даний час не є таким сильно великим рівень корупції. Депутати на місцевому рівні аби мали недоторканість там би також можна б було говорити за корумпованість. Де водяться влада і гроші там є корупція. Якщо ідуть партію за допомогою грошей але за ідею це не є корупцією, якщо ж задля корисливих цілей то то є корупцією» (жінка, 48 років, домогосподарка).

Ситуація 3.3.5. – Вдячність (чайові) для поштарки

«Пенсіонер дає 10 гривень поштарці, яка принесла йому пенсію додому»

Правова кваліфікація. Поштарка не є суб'єктом корупційного правопорушення, може бути і нормальною поведінкою (пенсіонеру подобається поштарка і він робить це від душі), і порушенням суспільної моралі (поштарка натякала на необхідність такої вдячності).

Малюнок 3.3.7. Оцінка респондентами ситуації вдячності поштарці

Для більшості опитаних поведінка в даній ситуації є нормальною (41%). 38% вважають, що це порушення суспільної моралі і 22% вважають, що це корупція.

Сприйняття даної ситуації тими, хто не мав корупційного досвіду. Вони розцінили наведені дії як:

- нормальну поведінку – 41%;
- порушення суспільної моралі – 40%;

- корупцію - 20%

Серед тих, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід, оцінювання таких дії має наступний вигляд:

- нормальна поведінка - 43%;
- порушення суспільної моралі – 34%;
- корупція – 23%.

Сприйняття даної ситуації тими, хто мав корупційний досвід і хто його не мав, суттєво не відрізняється і аналізу не підлягає у даній ситуації.

Така оцінка ще раз підтверджує тезу про те, що окремі громадяни схильні вважати корупцією будь-яку, не правильну на їх погляд поведінку і в середньому кількість таких респондентів складає 20%.

З глибинних інтерв'ю:

“Пенсіонера ніхто не заставляє давати. А якщо він дає, то вважає що він за послугу, хоча вона надається безкоштовно, зобов'язана поштарка приносити. Це є в нас як певна якась норма. Всі так дають. Поштарка сама вже відраховує як правило 10 грн” (жінка. 45 років, державний службовець).

Узагальнюючи одержані дані можна говорити про певний відсоток громадян, які вбачають корупцію в тих ситуаціях, де вона відсутня, таких від 20% до 40%, в залежності від ситуації. А якщо не брати до уваги ситуації, для належної оцінки яких потребуються юридичні знання, то ми отримуємо стабільну цифру у 20% від опитаних, які схильні вважати не корупційні ситуації корупцією. Це говорить про загальну тенденцію вважати корупцією те, що, на думку громадян є неправильним або несправедливим. Цей фактор повинен обов'язково враховуватися при оцінюванні сприйняття корупції населенням. Обережно також слід ставитися до оцінок корупції у певних сферах. Так, наприклад, серед населення спостерігається упереджене ставлення до сфери охорони здоров'я та освіти, де певний відсоток громадян вважає корупцією ситуації, які з точки зору закону такими не є. Крім цього у будь-якій діяльності, пов'язаній з одержанням додаткового фінансування, громадяни вважають ризик для корупційних зловживань з боку посадових осіб.

Ситуацію з фінансуванням політичних партій необхідно оцінювати окремо від інших, наведених вище ситуацій, оскільки такі дії дійсно мають вважатися корупцією, однак таким не є відповідно до чинного закону.

Підсумовуючи наведене можна констатувати, що населення в цілому поділяє думку законодавця щодо наявності корупції у тих або інших життєвих ситуаціях (в середньому біля 60% респондентів). У той же час тривожними можуть вважатися висновки щодо того, що певний відсоток громадян не бачить корупцію у певних ситуаціях або виправдовує дії корупціонерів з одного боку (біля 13% вважають корупційну поведінку нормальною) і вбачає корупцію в ситуаціях, які корупцією не вважаються – з іншого (20%). Суттєвою є різниця у сприйнятті пасивного і активного хабарництва. Потужний антикорупційний потенціал криється у тих

громаданах, які вважають корупційні дії порушенням професійної етики чи суспільної моралі (в середньому 25% респондентів).

3.4. Оцінка корупційних ситуацій різними соціальними групами

Для вивчення соціо-культурного контексту розуміння корупції в Україні важливим є дослідження розуміння та сприйняття корупції різними соціальними групами населення. Така інформація в подальшому дозволить належним чином сформуванати національну антикорупційну стратегію, окремі заходи якої (перш за все, інформаційної спрямованості) можуть стосуватися специфічних соціальних груп населення.

Методом кластерного аналізу були виділені групи, які характеризуються певними схожими рисами розуміння корупції та мають схожі фрейми оцінки та інтерпретації корупційних ситуацій.

Аналізувались фактори які впливають на формування розуміння корупції цими групами, такі як рівень компетентності (що в свою чергу складається з загальної інформованості (публікації в ЗМІ, заяви політиків, форуми в Інтернет тощо), правових знань та культури (вміння ідентифікувати, виокремлювати корупційні практики, знання законів), традиції щодо визначення певних практик взаємодії з державними установами, наявність корупційного досвіду, стать, матеріальне становище, освіта.

Залежно від розуміння корупції ми можемо виділити наступні групи:

До *першої групи* відносяться ті, що визнають корупцією ситуації, які відповідно до правової кваліфікації визнаються корупційними злочинами чи корупційними адміністративними правопорушеннями. Тобто це респонденти, у яких розуміння корупції відповідає законодавчим моделям розуміння корупції. Питома вага цієї групи складає приблизно 60 %.

Основу даної групи складають переважно особи, що мають високий освітній рівень (вищу освіту мають 46 %) , належать до середньої вікової групи (38 % - віком 26-40 років), характеризуються зайнятістю на посадах з вищою та середньою спеціальною освітою (приблизно 40 %), мають середній майновий статус (34%). Загалом – це найбільш активна економічно та соціально частина населення, що має і необхідний соціальний досвід і досить високий рівень інформованості та освіти загалом.

Крім названих вище категорій таку позицію займають і предстаники соціальних груп, що знаходяться в менш сприятливих соціальних умовах (люди похилого віку, працівники фізичної праці або безробітні, тощо). Однак в їх оцінках також домінують відповідності законодавчим моделям, досить часто навіть при відсутності визнання своєї інформованості щодо законодавства про корупцію. Тобто їх позиція має інтуїтивний характер і базується на загальних соціальних цінностях та ідеалах.

До *другої групи* були віднесені ті, хто не вважають корупційні злочини і корупційні адміністративні правопорушення корупцією, однак, вважають це порушенням професійної етики чи аморальними вчинками. Таку позицію поділяють приблизно 25 % респондентів. Фактично це компромісна позиція, яка базується на визнанні асоціальності корупції, що поєднується з упередженим ставленням до інститутів юридичної відповідальності, намаганням робити акцент на неправовій відповідальності загальносоціального типу (громадський осуд, тощо). Визнаючи наявність значного антикорупційного потенціалу цієї групи слід також враховувати і протилежну тенденцію – зазначена позиція досить легко може бути трансформована у виправдання корупції як несуттєвого порушення.

На формування такої позиції мають вплив досить різні чинники і загалом важко визнати якісь із них ключовими. Одним із суттєвих є наявність певних прогалів у правовій інформованості. Для цієї групи характерним є досить низький (нижче середнього) рівень інформованості про нове антикорупційне законодавство. Це пояснюється також і тим, що більшість складають особи з освітою середньою чи середньою спеціальною (приблизно 70%). Існує незначне перевищення питомої ваги жінок (переважно старшої вікової групи), що також може впливати на певне "помягшення" оцінок. Разом з тим, відмічається досить значна частина осіб з корупційним досвідом, що може тлумачитись і як можливість певного виправдання корупції через її малозначимість ("не злочин а порушення етики").

До *третьої групи* були віднесені ті, хто вважають дії, які становлять корупційні правопорушення і корупційні адміністративні правопорушення нормальною поведінкою чи традицією. Загалом ця позиція характерна не менш ніж для 15 % опитаних. Це найбільш суперечлива позиція, оскільки вона поєднує знання (більш менш задовільне) базових положень законодавства з їх свідомим неприйняттям. Представники цієї групи фактично заперечують відповідні законодавчі моделі на тій підставі, що вони "*суперечать здоровому глузду чи реаліям сучасного життя*" (фрагмент глибокого інтерв'ю). Таке розуміння корупції у значної частини поєднується з *функціональним використанням корупції*.

У складі цієї групи переважає населення двох вікових груп ("від 18 до 25" та "від 26 до 40"), що в сукупності складають більше половини. Переважно це чоловіки. Досить показовим є те, що майже 20% складають представники сфери приватного бізнесу, для якого функціональне відношення до корупції вже є досить сталим та поширеним стереотипом. Рівень освіти та рівень обізнаності з новим антикорупційним законодавством для цієї групи також суттєво перевищують середні значення.

До *четвертої групи* були віднесені ті, хто вважають корупцією дії, які з точки зору закону не становлять корупційні правопорушення (як кримінальні, так і адміністративні). Питома вага такої позиції складає приблизно 20 %. Це респонденти, що характеризуються найбільш

жорсткою та безкомпромісною позицією, що досить часто стає основою активного громадського протесту (на рівні суб'єктивних оцінок можливості участі в активних формах громадського протесту). Поширеність такої позиції в цій групі в кілька разів перевищує середні значення.

На формування такого відношення ключове значення мають ознаки несприятливого соціального становища (низькі доходи, соціально-психологічне невдоволення своїм життям, втрат роботи, негативні враження від контактів з органами влади, тощо). За соціальним статусом це переважно пенсіонери (66%), безробітні, та ті що мають випадковий заробіток (25%), зайняті домашнім господарством (7%). Матеріальне становище майже половини респондентів даної групи нижче середнього (46%). Як правило це мешканці середнього та великого міста (59%) та села (28%), переважно з середньою та середньою спеціальною освітою (49%). Тобто жорсткість позиції у розумінні корупції базується на загальній негативній оцінці ситуації у суспільстві.

До п'ятої групи були віднесені ті, хто вважає корупцією дії, які відповідно до чинного законодавства не вважаються корупцією, однак, мають вважатися такими відповідно до міжнародних зобов'язань України - у даному випадку фінансування політичних партій. Виділення цієї групи є досить показовим, оскільки в українському політичному середовищі триває дискусія стосовно необхідності використання в українських умовах окремих міжнародних стандартів. Зокрема, досить часто політики заперечують доцільність запровадження заборон та обмежень в сфері фінансування політичних партій на основі європейських стандартів. Отримані в дослідженні результати показують, що в українському суспільстві навіть на рівні простих громадян такі положення мають підтримку.

Показовим є соціальний склад тих, хто підтримує такий підхід. Переважно це соціально активне населення з високим рівнем освіти та майнового статусу. Основну частину складають люди середнього та молодого віку, переважають чоловіки.

За окремою класифікацією доцільно виділити категорії населення в залежності від ставлення до пасивної і активної корупції. Різниця у соціально-демографічних характеристиках між цими групами є незначною, однак можливо виділити певні відмінності у статі та рівні освіти респондентів. Так, активне хабарництво (давання хабара) більш засуджують жінки середнього віку з вищою освітою, а пасивне – чоловіки з середньої освітою, молодого та середнього віку. Порівнюючи ці характеристики з попередньою класифікацією можна зробити висновок, що особи, які визанють корупційні злочини та правопорушення більше засуджують активне хабарництво, а особи, які більше засуджують пасивне хабарництво ставляться до корупції більш поблажливо, в більшій мірі ніж інші вважають корупційні злочини та правопорушення нормальною поведінкою.

Аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновок, що соціально-демографічний портрет представників різних груп має свої особливості для кожної окремо взятої групи, але здебільшого стереотипи, що

обумовлюють розуміння корупції мають універсальний характер та широко розповсюдженні у суспільстві. Це свідчить про відсутність чітких установок щодо корупції які, б були властиві певним групам і наявності функціонального ставлення до корупції, яке досить часто нівелює будь-які позиції, що декларуються. Доказом цього є той факт, що серед респондентів, які мали досвід корупційних відносин і не мали такого досвіду, а також респондентів, які принципово не приймають корупційні практики, різниця у соціально-демографічних характеристиках знаходиться в межах соціологічної похибки.

На розуміння корупції суттєвий вплив має стать, рівень освіти, вік та сфера зайнятості особи. Більш прогресивне розуміння корупції виявили жінки середнього віку з високим рівнем освіти, які працюють в різних сферах господарської діяльності спеціалістами. Найбільш функціональне та терпиме ставлення до корупції, яке суперечить нормативним приписам притаменне для чоловіків з середньо-спеціальною освітою, молодого та середнього віку, які зайняті в різних сферах господарської діяльності, але найбільше - в сфері підприємництва, які вважають корупційні злочини та правопорушення нормою чи традицією. Більше всього нетерпимості до корупції виражають особи старшого віку, з середньо-спеціальною освітою, як правило пенсіонери та непрацюючі або працюючі в домашньому господарстві, вони відносять до корупційних злочинів та правопорушень дії, які згідно закону не є корупцією. Значний антикорупційний потенціал криється у жінок середнього віку з вищою середньо-спеціальною освітою, які працюють в різних сферах господарської діяльності і вважають корупційні злочини та правопорушення порушеннями професійної етики чи аморальними вчинками.

Різниця у ставленні до пасивного і активного хабарництва співпадає з розумінням корупції та співпадає з прогресивністю мислення: активне хабарництво частіше засуджують ті, хто належним чином розуміє антикорупційне законодавство і пасивне ті – хто виправдовує коупуцію.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження були отримані дані про існуючі в масовій свідомості моделі розуміння корупції як соціального феномену (загальне сприйняття та пояснення феномену корупції) і окремих видів корупційних практик (перш за все тих, що знайшли відображення у новому антикорупційному законодавстві), а також чинники, які впливають на формування розуміння корупції та її сприйняття. Важливість такої інформації пояснюється тим, що антикорупційна політика має враховувати ступінь співвідношення між законодавчими моделями корупції та стереотипами розуміння корупції на рівні масової свідомості.

В результаті дослідження були визначені наступні особливості розуміння корупції у масовій свідомості українців.

Персоніфікація корупції: асоціація корупції в певній сфері з певною відомою персоною (наприклад, Павло Лазаренко) або з узагальненим образом (наприклад, "депутати", "політики", "судді", "влада" тощо). Відповідно вся діяльність з протидії корупції отримує чіткий персоналізований характер: *"треба протидіяти не системі чи інституту а певним особам"*.

Віднесення до корупції низьку якість та ефективність діяльності чиновників та державних органів: дана тенденція виражається в схильності пояснювати низьку якість послуг, невічливу поведінку посадовців, недоброякісне виконання своїх посадових обов'язків – корупцією.

Наявність подвійних стандартів у розумінні корупції - в масовій свідомості існує суперечливе поєднання незадоволеності поширеністю корупції, її засудження та тенденцією до її виправдання у окремих життєвих ситуаціях. Виправданнями існування корупції слугують наступні: корупція є частиною національної традиції; те, що вважається корупцією, насправді є вдячністю або допомогою (взаємодопомогою); корупція – це звичка; корупція обумовлена низьким рівнем зарплат та матеріального забезпечення службовців та працівників бюджетної сфери, тому корупційні угоди не можна засуджувати. Було також встановлено гендерні відмінності у виправданні корупції. Чоловіки є більш категоричними, класифікуючи подібні дії як корупційні, і рідше виправдовують їх, як з боку посадовців так і з боку тих, хто пропонує хабар. Жінки частіше схильні виправдовувати підкуп посадовця щирим бажанням віддячити людині, а корупційні дії самих посадовців - несправедливо малими зарплатами та необхідністю «годувати сім'ю». У той же час існує доволі значна група респондентів, які не сприймають корупцію взагалі, принципово не шукають і не знаходять виправдання корупційній поведінці

Ситуативна визначеність корупції: віднесення певних дій до корупційних в залежності від конкретних життєвих обставин, що свідчить про високу терпимість та функціональне ставлення до корупції з боку населення. В результаті аналізу було встановлено, що громадяни схильні до визначення корупцією лише ті дії з боку чиновника, які носять характер вимагання чи умисного створення умов для підведення особи до думки

про необхідність здійснення корупційного платежу. На визначення корупції в свідомості громадян також впливає розмір корупційного платежу та характер питання, що вирішується, а також особа ініціатора корупційної угоди та її результат. Тобто загальноновизнаним у сучасних дослідженнях корупції є поділ корупції на "велику корупцію" та "побутову корупцію". Якщо корупційні дії приносять користь особі, яка платить чиновнику, корупційні платежі в них не є великими за розміром, а характер питання не суттєво зачіпає інтереси держави чи окремої особи, то це, на думку респондентів, не може вважатися корупцією. В масовій свідомості аналогічний поділ є стійким стереотипом, що стає найбільш поширеним способом мотивації виправдання корупції.

Вимушений характер корупції: корупція існує тому, що і чиновники і громадяни поставлені державою в такі умови і корупція є «засобом виживання» для тих та інших. Корупція сприймається як незаконна діяльність, однак, яка носить вимушений характер у зв'язку з тим, що у суспільстві створена така система, яка змушує осіб вдаватися до корупційних практик. При цьому провина за це лягає на державу, яка не забезпечила належного функціонування державних установ та пристойний рівень заробітної плати державних службовців і працівників бюджетної сфери. В такій трактовці корупційні практики виступають взаємодопомогою *"такій же людині як я, якій треба годувати сім'ю"*.

Стереотипне маркування окремих сфер, що призводить до спотворення реальної картини з корупцією у державі в цілому. Серед таких інституцій виділяються заклади освіти, медичні установи, суди, правоохоронні органи, органи самоврядування різних рівнів. Слід зауважити, що на основі таких тверджень формується думка про високий рівень та розповсюдженість корупції в суспільстві в цілому, що в певній мірі не відображає реальної картини.

Таким чином загальне сприйняття та пояснення феномену корупції визначається існуванням кількох фреймів масової свідомості, які фіксують найбільш поширені в українському суспільстві стереотипи пояснення самого факту існування корупції. Існування таких стереотипів щодо поведінки, яка є прийнятною і не вважається корупцією, а також щодо рівня корумпованості окремих сфер чи органів та ефективності окремих органів у протидії корупції, викликано: відсутністю достовірної інформації та взагалі будь-якої цілеспрямованої інформаційної діяльності з боку влади та практично повною відсутністю бажання цікавитися інформацією такого роду, а також низьким рівнем розуміння корупції з боку населення. Про це свідчить низький рівень інформованості населення, наприклад про антикорупційні закони. Основним джерелом інформації про корупцію для населення є власний досвід та розповіді близьких людей, наступним за розповсюдженістю джерелом інформації про корупцію є засоби масової інформації. Кількість населення, яке цікавиться проблемою корупції складає всього 7%, для третини населення тема корупції взагалі не є цікавою. У той же час очевидним є низький рівень інформованості про корупцію та антикорупційні заходи як серед населення, так і серед підприємців та держслужбовців. Це свідчить про повну відсутність будь-

якої цілеспрямованої інформаційно-просвітницької діяльності у сфері протидії корупції з боку держави. Усі ці фактори і сприяють появі у масовій свідомості "стереотипного маркування" певних сфер та установ, ситуацій що "стереотипно класифікуються" як корупційні та "стереотипній оцінці" діяльності певних органів та установ щодо протидії корупції, яка, скоріш за все, приречена на провал.

Таким чином сприйняття корумпованості тієї чи іншої сфери відбувається за допомогою таких чинників як рівень інформованості, наявність власного досвіду та стереотипів, прийнятих у суспільстві. При цьому рівень стереотипного маркування окремих сфер та державних інституцій є доволі високим: за окремими сферами рівень суб'єктивної оцінки корупції у десятки разів перевищує рівень оцінки респондентів з корупційним досвідом у цих же сферах. Найбільш стереотипно маркованими є такі сфери як центральні органи виконавчої влади, прокуратура, Адміністрація Президента, Національний банк України, тобто ті органи, з якими населення має найменше всього контактів.

Вивчення розуміння населенням норм нового антикорупційного законодавства та Кримінального кодексу України у частині, яка стосується службових злочинів дозволяє констатувати низький рівень компетентності населення у розумінні корупції при оцінюванні корупційних ситуацій. При цьому люди, які не мали корупційного досвіду протягом останніх 12 місяців (таких 43%) є більш категоричними у визначенні того, що вважати корупцією і в окремих випадках вбачають корупцію там, де її немає. Серед тих, хто мав корупційний досвід (таких 27%) більше тих, хто частіше виправдовує корупцію з боку того, хто дає хабар і в той же час більш суворі у судженнях щодо тих, хто отримує. В свідомості населення існують сталі стратегії поведінки в певних ситуаціях, що досить часто є корупційними. Навіть та частка населення, що відмітила що принципово не дають хабарів в будь яких умовах (таких 34%) при визначенні певних ситуацій були схильні виправдовувати корупційні відносини як традиційні, або як такі що не вважаються корупцією.

Однак, в цілому населення поділяє думку законодавця щодо наявності корупції у тих або інших життєвих ситуаціях (в середньому біля 60% респондентів). У той же час певний відсоток громадян не бачить корупцію у певних ситуаціях або виправдовує дії корупціонерів з одного боку (біля 13% вважають корупційну поведінку нормальною) і вбачає корупцію в ситуаціях, які корупцією не вважаються – з іншого (20%). Останнє говорить про загальну тенденцію вважати корупцією те, що, на думку громадян, є неправильним або несправедливим.

Суттєвою є різниця у сприйнятті пасивного і активного хабарництва. Населення більш схильне вважати корупцією пасивні дії одержувачів хабарів, ніж активні дії тих, хто дає хабарі. Різниця у кількості респондентів, які вважають корупцією пасивне хабарництво у два, а то і більше разів перевищує відсоток тих, хто вважає корупцією дії активного хабарника. Тобто населення більш схильне засуджувати поведінку тих, хто бере хабарі і виправдовувати поведінку тих, хто їх дає. Зі змістовної точки зору

населення не готове сприймати як корупцію непотизм, сприяння близьким родичам у будь-яких питаннях з використанням службового становища, а також толерантно ставиться до існування благодійних фондів при правоохоронних органах та до корупції на побутовому рівні, зокрема у відносинах з такими установами, як наприклад, ЖЕК. Серед населення також спостерігається упереджене ставлення до сфери охорони здоров'я та освіти, де значний відсоток громадян вважає корупцією ситуації, які з точки зору закону такими не є. Крім цього у будь-якій діяльності, пов'язаній з одержанням додаткового фінансування, громадяни вважають ризик для корупційних зловживань з боку посадових осіб. Ці фактори повинні обов'язково враховуватися при оцінюванні сприйняття корупції населенням та формуванні відповідних інформаційних заходів.

Потужний антикорупційний потенціал криється у тих громадянах, які вважають корупційні дії порушенням професійної етики чи суспільної моралі (в середньому 25% респондентів).

Вивчення особливостей та типологічних рис певних соціальних груп є необхідною умовою розуміння механізмів сприйняття корупції у суспільстві та подальшої розробки дій ефективної боротьби з корупцією. Спроби класифікувати респондентів у групи в залежності від розуміння та сприйняття корупції привели до наступних результатів та висновків. В першу чергу були виділені особи, які мали за останні 12 місяців досвід корупційних зв'язків, які не мали такого досвіду і ті, які принципово не вдаються до корупційних практик та проаналізовані їх соціально-демографічні характеристики. Однак, суттєвих соціально-демографічних відмінностей між різними групами виявлено не було. Тобто не було встановлено суттєвих кореляцій між рівнем досвіду з корупцією та варіацій у географії (місто та район), розміру населеного пункту, статі, віку, рівня освіти, сімейного стану, статусу сім'ї (чи має респондент дітей віком молодше 18 років), посади чи самостійно визначеного соціально-економічного рівня респондентів.

В залежності від розуміння корупції ми виділили наступні групи населення, які характеризуються певними схожими рисами сприйняття корупції та мають схожі фрейми оцінки та інтерпретації корупційних ситуацій: (1) ті, що вважають корупційні правопорушення і корупційні адміністративні правопорушення корупцією; (2) ті, що не вважають корупційні правопорушення і корупційні адміністративні правопорушення корупцією, однак, вважають це порушенням професійної етики чи аморальними вчинками; (3) ті, що вважають дії, які становлять корупційні правопорушення і корупційні адміністративні правопорушення, нормальною поведінкою чи традицією; (4) ті, що вважають корупцією дії, які з точки зору закону не становлять корупційні правопорушення (як кримінальні, так і адміністративні); (5) ті, що вважають корупцією дії, які відповідно до чинного законодавства не вважаються корупцією, однак, мають вважатися такими відповідно до міжнародних зобов'язань України - у даному випадку мова йшла про фінансування політичних партій.

За окремою класифікацією були виділені категорії населення в залежності від ставлення до пасивної і активної корупції: (а) ті, що вважають корупцією пасивне хабарництво (одержання хабара); і (б) ті, що вважають корупцією активне хабарництво (давання хабара).

Порівняльний аналіз соціально-демографічних характеристик представників наведених груп дозволяє зробити висновок, що соціально-демографічний портрет представників різних груп має свої особливості для кожної окремо взятої групи, але здебільшого стереотипи, що обумовлюють розуміння корупції мають універсальний характер та широко розповсюдженні у суспільстві. Це свідчить про відсутність чітких установок щодо корупції, які б були властиві певним групам та наявності функціонального відношення до корупції, яке досить часто нівелює будь які позиції, що декларуються. Доказом цього є той факт, що серед респондентів, які мали досвід корупційних відносин і не мали такого досвіду, а також респондентів, які принципово не визнають корупційні практики, різниця у соціально-демографічних характеристиках знаходиться в межах соціологічної похибки.

На розуміння корупції суттєвий вплив має стать, рівень освіти, вік та сфера зайнятості особи. Більш прогресивне розуміння корупції виявили жінки середнього віку з вищою освітою, які працюють в різних сферах господарської діяльності спеціалістами. Найбільш функціональне та терпиме ставлення до корупції, яке суперечить нормативним приписам притаманне для чоловіків з середньо-спеціальною освітою, молодого та середнього віку, які працюють в різних сферах господарської діяльності, які вважають корупційні злочини та правопорушення нормою чи традицією. Більше всього нетерпимості до корупції виражають особи старшого віку, з середньо-спеціальною освітою, як правило пенсіонери та непрацюючі або працюючі в домашньому господарстві, вони відносять до корупційних злочинів та правопорушень дії, які згідно закону не є корупцією. Найбільший антикорупційний потенціал криється у жінок середнього віку з середньо-спеціальною освітою, які працюють в різних сферах господарської діяльності і вважають корупційні злочини та правопорушення порушеннями професійної етики чи аморальними чинниками. Різниця у ставленні до пасивного і активного хабарництва співпадає з розумінням корупції та співпадає з прогресивністю мислення: активне хабарництво засуджують ті, хто належним чином розуміє антикорупційне законодавство і пасивне ті – хто виправдовує корупцію.

Таким чином ставлення до корупції в масовій свідомості українців є суперечливим та у певній емоційно забарвленим. Окрім того, в українському суспільстві, як і в будь якому іншому, існують сталі «традиційні» фрейми сприйняття певних дій або ситуацій, що активно культивуються ЗМІ та з часом набувають в свідомості населення характер легітимних практик. Існуючі в свідомості стереотипи сприйняття корупції та корупційних дій мають соціокультурні особливості та обумовлені низькою інформованістю та низьким рівнем розуміння населенням корупції.

У зв'язку з цим, при розробленні нової антикорупційної стратегії необхідно передбачити проведення широкомасштабної інформаційно-освітньої кампанії з роз'ясненнями для населення ідеології та змісту антикорупційного законодавства, поняття корупції та наслідків її існування для суспільства в цілому та кожного українця в цілому. Форма та зміст такої кампанії мають бути розраховані в першу чергу на ті соціальні групи населення, які сприймають корупцію неадекватно у порівнянні з чинним антикорупційним законодавством, вважають її нормою або суспільною традицією.